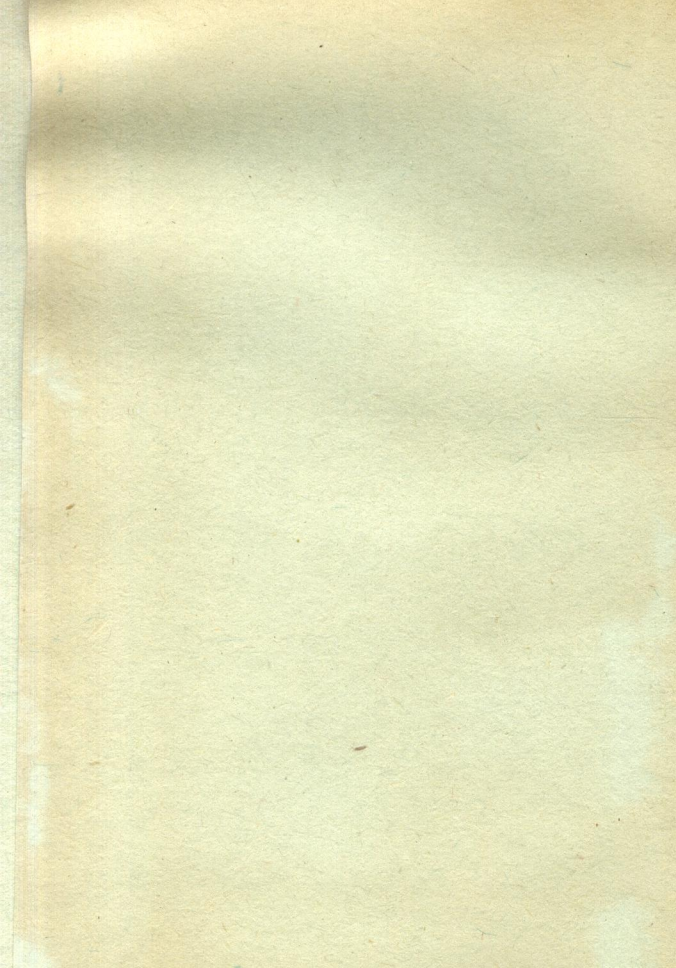

76.775/6

І. Франко

06

123

І. ФРАНКО

ВІВЧАР

БОРИСЛАВСЬКІ ОПОВІДАННЯ.

168

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ

23%

31885

I

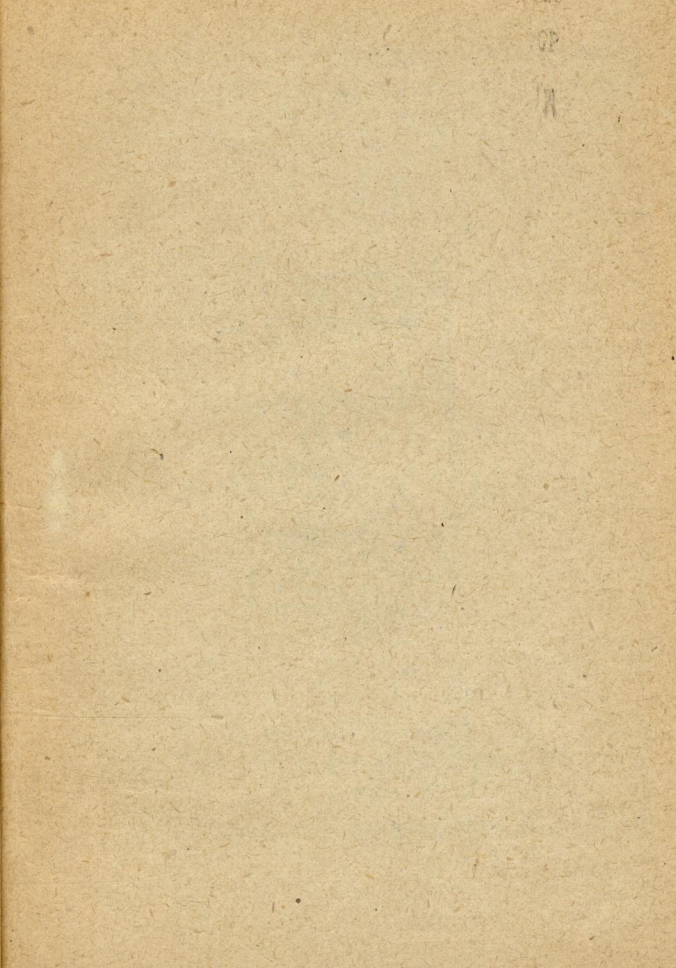
B-411

Львівська Філія
Бібліотек Ін-УРСР

І. Франко

К КНИГЕ,
ПРИЛОЖЕНО

« _____ » карт

« _____ » схем

« _____ » Табл.

« _____ » Диагр.

« 1 » Порт.

« _____ » Фото

« _____ » Илл
чертеж

№ 6 УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА № 6

І. ФРАНКО.

ВІВЧАР

БОРИСЛАВСЬКІ ОПОВІДАННЯ.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО.
КИЇВ.

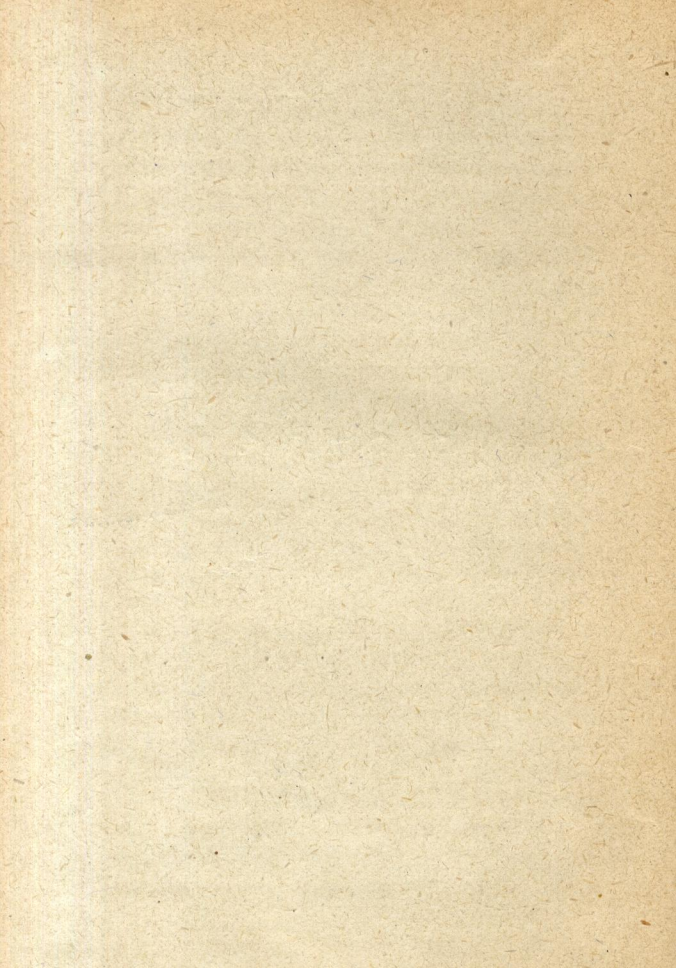
24.

~~1230~~
Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 31885

Ф/І
В-411
1920

Друга Радянська друкарня, Пушкінська, 4.
Зак. № 1066-1—5000.
1920 року.

ВІВЧАР.

Сто метрів під землею, в глибині десяти-метрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі працює робітник. Раз за разом гатить він дзюбаком в иловату опоку ¹⁾ й відриває від неї кусні лепу. Але опока тверда, скупа й тільки по невеличкому шматочку дає собі видирати частки свого тіла. Вона глухо гуде й стогне під ударами дзюбака, мов плаче, мов грозить; вона пріє вонючим потом, але не подається, уперто держить заховані свої таємні скарби. Робітник, здоровий парубок, що недавно прибув з гір до Борислава на роботу, починає злитися.

— Г-ге!—приговорює він, гепаючи що сили в ямку, в котру гепав уже три рази, не можучи відлупити грудку лепу.—А, мать твоя скалічана! Та доки ти будеш стояти? Пускай!

І він що-сили зважив дзюбаком у ямці, щоб відлупити грудку. Грудка врешті подалася й він узяв її обіруч і кинув у кибель ²⁾.

¹⁾ М'який камінь, льос.

²⁾ Бляшане відро.

— От там до пса! Йди на світ! Покуштуй сонця!—приговорює він.—Го-го, небоже! Я не жартую. Зо мною не нагваряйся, бо я вмію дати раду й не такому, як ти! Ти не знаєш, що значить сім сот овець? То не те, що одна з другою грудка, а я й їм умів дати раду!

І він бере за вухо кибель, повен лепу, несе його до шахти, привішує до линви й дзвонить, щоб тягли, а сам з порожнім киблем вертає назад до штольні й береться далі дзюбати землю. Його думки бігають за вівцями по полонині, і він, щоб розбити самоту й темноту, любується тими думками, гуторить про них і з дзюбаком, і з порожнім киблем, і з сокирою, — бо тільки й усього його товариства тут у глибокій безодні.

— Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожне свій розум має. Невеликий розумець,—звичайно, німина,—а все таки такий, як Бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то вже держиться купи. Не розбігається одно туди, друге сюди, так як рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвідь-зłodій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодою й чекає, аж цілий гурт овець увійде між ви-

верти, а тоді тільки скік, і має їх усі, як у стайні. І всі видушить до одної. А вони білнятка вже навіть не бегечуть, тільки зібються в купку й чекають тихо своєї смерти... Г-ге!

— Палиця в руці, цівка через плече, पिщавка за поясом—так я,—небоже, що-рана вирушав за вівцями. Три пси—цу-цу! Наперед турми ¹⁾ один, а два по боках, а я ззаду. Іду та й постою. Овечки, як рій пчіл, розсипалися по зеленому. Чорна купка, біла купка... чорна купка, біла купка. Тут ущіпне травку, там ущіпне та й далі, та й далі. Не пасеться так, як худобина, тільки щипле, як дитина, ніби бавиться, ніби посішає десь кудись. А перedom барани, коменданти. Турми не треба завертати, тільки їх. А бирь-бирь! А дря-у!

Вівчарські окрики лунають по темній штольні, перемішуючися з глухим гепанням дзюбака.

— А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой, гарно! Делікатно! Не те, що тут у вас, бодай ви...

Він хотів закласти, але вдарив себе долонею по роті. Його душа тепер була у атмосфері поезії, серед живої природи, чутливої та видючої, й він боявся образити її, бо був у її влади.

¹⁾ Отара.

— Гарно там у нас! Ой Господи! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а проте не жаль згадати. Вийдеш у полонину —зелено довкола, тільки головатні¹⁾ тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очі визирають з-поміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоровлям і силою. Внизу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою піднімається круглий шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папорті, деś колись псегавкне, зелена жовна застукає в лісі, або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопілку з-за ремня, як не заграю, як не задрибочу, як не заведу думки—аж серце в грудях підскакує, або сльози на очі навертаються!.. Г-ге! Пек тобі! Пускай! Г-ге!

Дзвінок згори. Прибув порожній кибель. Робітник бере свій повний кибель, виносить до шахти й виправляє вгору, а сам вертає з порожнім. Вертає в войовничім настрою, бо вже починає голодніти. Люто б'є дзюбаком, лупає глину великими куснями, в мріях бореться з медведем.

¹⁾ Гірський будяк, дуже низенький, так що його цвіт, завбільшки як кулак, стирчить при самій землі.

— Го-го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але тепер ти зарізав одну, завтра заріжеш дві, а позавтраму пере-душиш мені пів турми. Ні, небоже. Такої згоди у нас нема! Ти гадаєш, що я цівку¹⁾ тільки на пострах ношу? Го-го! Вже я віджалую ночі, вже я засяду на тебе в тім виверті! Все мені одно—смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу!

Він цюкнув пару разів і зупинився, відпочиває, спершись на держально дзюбака.

— Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом—не приходив. Але не мене здурити. Вже як я завязався, то не попусти. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око вийми. Вітер стогне в верхивях смерек²⁾. Потік шумить у-низу, а я, скулившись серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусить надійти по-при мене й сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь—уже близько. Витріщаю очі—суне мій вуйко, мов копиця сіна в темноті. Морду підняв догори, титрить, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так придив-

¹⁾ Рушниця.

²⁾ Смерека — дерево, ніби сосна; росте по горах карпатських.

ляюся, щоб вицілити йому просто під ліву лопатку. Нараз він став, голову на бік—фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла—і в тій хвилі бух—бух! З обох люф¹⁾ по льотці так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але то лише хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видно, не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікати нікуди, набивати не час. „Ну,—думаю собі,—коли я кепсько трафив, тільки задряпнув його, то буде по мні. А втім—Божа воля. Раз мати родила“... Та поки що буде—маю ще сокиру за ремнем. Сплюнув у жменю, вхопив сокиру, перехристився, поправив ноги, що були сперти на двох коріннях, плечима сперся об сплетене корінняччя виверту, що мов стіна стирчало до гори, закусив зуби, похилив голову вниз, щоб бачити добре, та й жду вуйка. Він уже ось-ось. Хапається лапами за коріння, нюхає й ричить—так ричить, мов розгніваний паниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий, і ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу та й досягає її лапою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістря моєї сокири по сам обух уте-

¹⁾ Люфа—дуло.

салося в вуйкову голову, розчерепило до-тла. Він ще раз застогнав—так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився до-долу, щез у непрозрій пітьмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг вийняти, таки з ним покотилася вниз. А тоді як не скочу з виверту, та хащами, та на плаї¹⁾, та лісом, та на поляну, та по-над яр, ялівцями—одним духом опинився на полонині коло кошари. Стукаю. „То ти, Паньку?“—питає бац²⁾ із середини.—Та я, відчиніть.—Устав він, засвітив ліхтарню, відчинив. „Ну, що?“—Та нічого!—кажу.—„Був, вуйко?“—Та був.—„І пішов?“.—Ні, не пішов.—„А де ж?“—Лежить.—„Що ти...—бац не договорив,—ой, любойки, а тобі що в носі?“—скрикнув.—У носі?—Я й сам не знав, що мені в носі, й тільки тепер поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча і вся волока—кровяна і кров сліди заливає. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко пазуром по носі й відразу продер ходак і онучу й ногу аж до самої кости!.. Коли розвинули ногу, то я зомлів—крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти й за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий

¹⁾ Гірська стежка.

²⁾ Старшина вівчарів.

день знайшли неживого, з моею сокирою в
головищу... .

Знов дзвінок, знов робітник двигает повний
кибель лепу до шахти і приносить новий, і
знов, копаючи, розмовляє сам із собою, напов-
нює глухе підземелля не тільки стуком свойо-
го дзюбака, але також гомоном своїх слів,
поезією своїх лісів і полонин. В міру того, як
він голодніє та слабне від втоми й задухи, його
думки робляться сумніші. Він згадує про важке
життя вівчаря в зімі, про вівсяний ошипок ¹⁾,
бульбу й пісний чір ²⁾, що бувають у зімі всею
його стравою, про нудну молотьбу й ще нуд-
нішу бездіяльність у великій пості, про важкі
переднівки, хвороби та сварки з-за кусника
хліба або недопеченої бульбиці... Він згадує
про те, як то тепер переводиться вівчарство
через те, що полонини позакуповували жиди,
а їм більше виплачується випасати воли, ніж
вівці. А при волах вже не та служба, що при
вівцях. О, тут тяжка, погана служба! Тут вже
не покушаєш ані жентиці ³⁾, ані будза ⁴⁾, ані
бриндзі, ані бануша ⁵⁾ Жий, як пес, і вартуй.

1) Корж із некислої вівсяної муки.

2) Рідка лемішка з вівсяної муки.

3) Овеча сироватка.

4) Овечий свіжий сир

5) Кукурузяний вуліш на овечім маслі.

як пес... І він швидко покинув сю службу, послухав одного, що нараяв йому йти до Борислава, заробити грошей, пристати на ґрунт (з грішми тепер усюди приймуть) і господарювати. І він пригадав собі навіть співанку, якої навчив його той товариш:

Ой піду я в Бориславку
Грошей заробляти;
Повернуся з Бориславки,
Буду газдувати.

Він попробував вивести сю співанку своїм здоровим, вівчарським голосом, але ні, якось не йшло. Що як що, а співанка у штольні сто метрів під землею не йшла.

І він з якимось пересердям дзюбає далі землю. Він починає ненавидіти її, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що так уперто не дається його дзюбакові.

— Та й тверда ж бо ти, святенька!—говорить він.—І Бог тебе знає, чи святенька ти, чи ні?

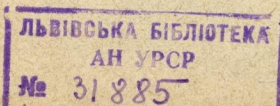
Він зупиняється, випростовується й починає міркувати над сим питанням, немов воно не знати яке важне.

— Та й справді, чи свята вона тут? Там, зверху, то вже певна річ. І воду святять, і кроплять, і Боже слово на ній читають.—Але тут? Адже ж відколи світ настав, сюди певне

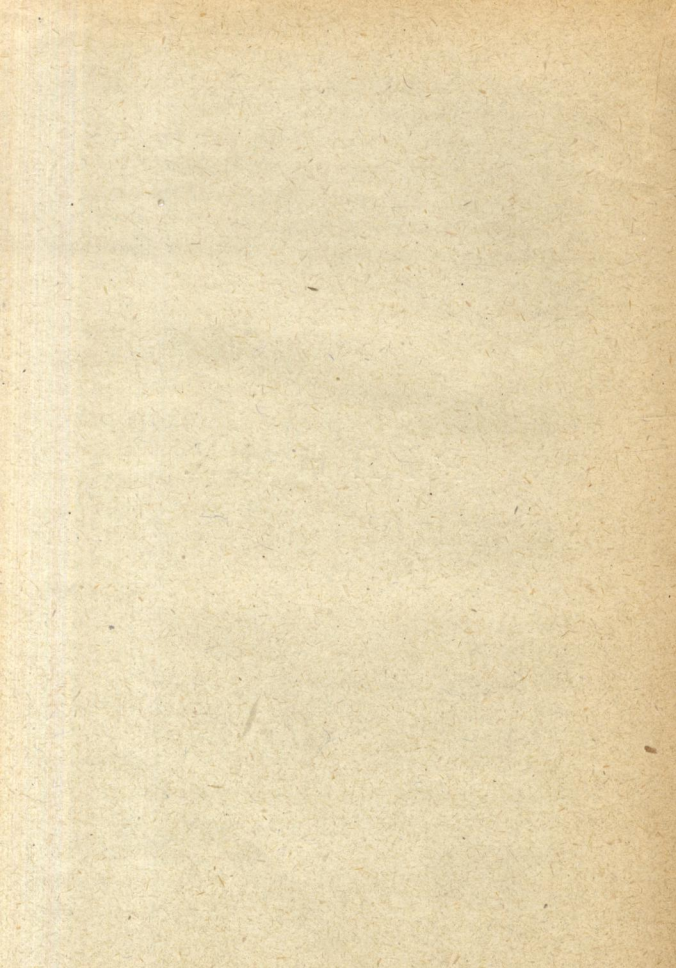
ані краплина свяченої води не доходить, ані голос Божого слова. Не даром тут такий сопух. Цевне, що се не від святого, а від проклятого. Адже-ж із сього воску не вільно робити свічок до церкви—видно, що то нечисть, погань! Відпусти, Господи, гріха! Чоловік і в таке місце пхається, забирає нечисте добро. І се має вийти йому на добре? Ой, ні, любойки, ні! Не на добро воно виходить! А той товариш, що справив мене сюди, хіба не згиб у такій самій штольні? Засипало його, задушило, навіть тіла не видобули. Вдавився ним нечистий! Ой, Господи!...

І він хреститься й починає ще завзятіше дзюбати. По бурчанню в животі він чує, що вже швидко мусить бути полудне й жде потрібного дзвінка—хвили, коли йому звелять вилізати наверх. А тим часом його уява працює невгамовно, розвертає перед ним усе нові образи, а найрадніше—чудові, тихі, ясні образи полонини, лісів, овечої турми і всіх нехитрих пригод вивчарського життя. Кинений долею в глибоку підземну штольню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув у инший бік, що він із давнього патріархального життя перейшов у нове, незвісне його дідам і прадідам, зразу страшне й дивоглядне, та не в одному

ліпше, вільніше, ширше від старого. Але се старе живе в його споминах; із його лишилось ще стільки, щоб поетичним чаром заповнити й оживити пітьму й самоту нового життя. Так не раз сонце зайде за хмару, і з усеї пишноти літнього дня, з усього багатства світла й кольорів лишиться лиш стільки, щоб золотим сяйвом обілляти крайчики важких хмар, що нависли над заходом...

Р І П Н И К.

I.

Іване, Іваночку, соколе мій дорогий!

— Чого хочеш?

— Та бо ти такий тепер гострий, непри-
вітний якийсь.

— Говори, чого потребуєш?

Осіnnій вітер шумів і свистів по вузьких
вуличках Борислава ¹⁾ і розкидав мокру гли-
ну, свіжо за дня видобуту з ями. Ніч була
темна.

— Ну, доки буду тут чекати на твою бе-
сиду? Говори, чого викликала мене сюди, на
вулицю, в такий вітер?

— Я хотіла поговорити з тобою так... як
давніше бувало... знаєш, у селі...

— Отто! знайшла час і місце. Говори швид-
че, чого тобі треба? Не бачиш, я весь промерз.

¹⁾ Борислав— село Дрогобицького повіту в Галичи-
ні, славне своїми копальнями земного воску, озокериту
та нафти Ріпниками звуться там робітники; ропа або
кипачка— нафта; яма— шахта.

— Бачу, бачу.— Її голос тремтів і вся вона промерзала далеко гірше від Івана.

— Іване... ти бачу, вже не любиш мене... бодай не так, як давніше...

— Га, га, га! По чім так міркуеш?

— А та Ганка круглолиця... Ти з нею що вечер водишся...

— Цу на тебе! Я з нею... Сама за мною бігає. Хіба ж їй забороню, коли сама тягається за мною?

— А мені ж на що заборонюеш?

— Е, ти все себе сунеш наперед. Чого тобі треба? Хибує тобі чого? Скажи, ти знаєш, я ніколи не відмовляв тобі допоміч в нужді.

Дівчина зітхнула.

— В нужді! Боже, як би ти бачив мою нужду... Та що там... Одного мені бракує Іваночку...

— Чого?

— Тебе.

— Адже ось бачиш мене.

— Та що з того. Коли серце твоє до мене не горнеться. Коли ти забув мене, не любиш мене. З тобою я б ніякої нужди не боялася. Для тебе б усяке лихо перенесла...

— Ет, дурна ти,—перебив її Іван,—дурна та й годі! Гадаєш, що я за Ганкою гину, а мені Ганка й не в голові...

Потім зблизившись до неї і пригортаючи її до себе, він додав м'якшим, тихішим голосом:

— Не бійся, Фрузю! Я тебе не забуду. Тямиш, як я присягався тобі... там, під липою? Пан Біг се чув і він мені свідок. Ще трохи потерпімо обое... Хіба ж я не знаю, що тобі важко? Але ж бо й мені не легко. Ще пару неділь... Але тепер заспокійся. Час до хати. Ти вся трусишся, ти промерзла... Ходи за мною сюди, до шинку. Ходи обігрієшся. Адже тобі далеко до-дому...

— Та бо я...

— Нічого не балакай, ходи.

І він майже силоміць затяг її до шинку, де було повно народу, робітників та робітниць, повно гамору, задухи, сопуху від зароплених сорочок та полотнянок, голосного реготу й горілчаного духу. Ніхто не звертав на них уваги. Обое сіли коло стола, близько печі, а Фрузя цікаво поводила очима довкола, чи нема в шинку Ганки, її найтяжшого ворога, її супротивниці в Івановім серці. Ганки не було, й вона відітхнула вільніше. Випивши чарку вишнівки й обігрівшись, вона говорила весело, згадувала село і знайомих, а в кінці прихиливши Іванову голову до себе, прошепотіла:

— А в мене новина.

— Яка новина?

— Сподіваюся гостя.

— Гостя?.. Якого?

— А ну вгадай.

— Я? Відки я маю знати, хто до тебе в гості наладився?

— Повинен знати!

— Повинен? Тьфу, а се що за гість такий?

— Ах ти недогадливий...

І вона поторгала його за вухо, всміхаючись.

— Се ж дитина. Твоя дитина, Іване.

Вона силкувалася вимовити ті слова звичайно, весело, але їй не стало духу, ані голосу. Серце забилося, затріпалося в грудях. Вона знала, що від того, як прийме Іван сю звістку, залежить дуже багато, може навіть ціле життя її. Вона відколи почула себе матір'ю, найдужче боялася сеї хвили, коли їй доведеться сказати про се Іванові. Що то скаже він? А тепер, коли слово зірвалося з уст, вона сиділа бліда, залякана, мов винувата якимсь тяжким гріхом, мов ждала від нього якогось страшного присуду.

А Іванові немов зовсім, зовсім байдуже. Він одвернув голову, підняв очі до стелі й почав потихеньку свистати, а потім, зирнувши на Фрузю, запитав її мов з-нехотя:

— Ну що, випеш іще порційку?

— Ні, не хочу,— відповіла дівчина ледви чутно.

Іван замовив собі склянку пива й не говорив нічого. Вона сиділа, мов нежива. „Все пропало. Все пропало“—вертілося в її голові. „Він не любить мене. Ось тут покине в тім пеклі, в тій баюрі“.

В шинку гуділо і клекотіло. Їй зробилося душно, немов щось стискало груди. Вона встала.

— Йдеш уже?

— Йду.

Він не рушився з місця, не просив її підождати, а все ще вдивлявся чогось у стелю. У Фрузі закрутилися сльози в очах, але вона силоміць проковтнула їх.

— Добраніч тобі.

— Добраніч.

На вулиці вітер ухопив її в свої холодні обійми, торгав поли її свитки, сипав їй у лице грудками глини, але вона не чула нічого. В її серці було ще холодніше, ще темніше, як по бориславських закутках.

II.

На самім кінці Борислава, на порожній голотечі, стояв великий магазин, де складали земний віск, видобутий з ям, власність жида

Лінденбаума. Се будинок великий, деревляний Довкола нього повно ям, а по-під стінами навалено купи „лепу“— сірого мулу, видобутого з ям. Тільки вузькі стежки, попротирані тачками, снуються з усіх боків поміж тими горбами до брами магазину.

Позаду, напроти брами магазину, жив сторож у двох добудованих цюпках ¹⁾. Ся добудова майже зовсім була схована між високими купами лепу, так що сонце рідко коли й заглядало крізь вузькі віконця до середини. Сторож був удовець, діти, які мав, пороздавав людям на виховок, а бажаючи заробити по-над те, що платив йому Лінденбаум, наймав одну цюпку на ночівлю робітницям, а сам вдовольнявся одною,—і так він мало що й спав уночі, мусив вартувати, бо поліції в Бориславі тоді ще не було.

Вже пізно вночі: Тісна, брудна і душна цюпка наповнена робітницями. Стіни голі, ледві побілені вапном по дошках, на одній наліплено якийсь образок і кавалок дзеркала, в однім кутку тапчан, збитий з трьох дощок і прикритий сінником та плахтою, а край вікна маленький столичок на трьох високих ногах—бо вікно високо. Ось і все, що можна було до-

¹⁾ Цюпа, цюпка—конура.

бачити в хаті. Ані печі, ані кухонної посуду, ані постелі, ані скрині. На тапчані не було нікого, та за те на помості набито, мов оселедців у бочці, якихось людських істот, що голосно, важко дихають, але в сутінку, який стоїть у хаті, подібні до одної простеленої по долівці верстви брудного шмаття, свиток, хусток та чобіт. Се—ночліг робітниць. Баби, дівчата, молодиці, котрих із далеких сторін пригання сюди недоля, натовпивши через день груди й руки при корбі або при вибіранню лепу з кіблів ¹⁾ та воску з-поміж глини, тепер лежать покотом на холодній, деревляній підлозі, кулак під головою, стулені одна до одної, раз за-для недостачі місця, а по-друге—так буде тепліше.

Їх лица пожовкли з нужди. Їх руки немов обросли глиною й земним воском, їх одіж—то позшиване лахмання, що ледве-ледве держиться на тілі. Старі, недугами та гризстою поорані лица лежать побіч молодих, що ще не стратили слідів краси, хоча звялила вже їх передчасна тяжка праця, нужда й розпуста. В хаті тихо, тільки десь-колись котра сонна скрикне й розмахне руками, инша пробуркоче якесь прокляття, або крізь сон обійме сусідку, їй певно сниться, що обіймає коханця. Та най-

¹⁾ Кибель — бляшане відро, що ним витягають із ям той лен.

рухливіше спить ота стара бабуся,—колись перша господиня в селі, а нині мало що відмінна від жебрачки. За дня з неї роботи не багато, сили в старих кістках нема й за дитину, от хіба сидить у кутку кошари та перебирає леп, видобутий з ями. За те їй платять три шістки¹⁾ денно, вона й за се Богу дякує. Але зате вночі вона немов оживає. Здається, що тоді воскресає в її душі ціле життя, проведене в кращих обставинах. Вона захриплим голосом муркоче свої дівочі, давно забуті співанки, потім торгає на собі курмання, немов поправляє свої вбори перед дзеркалом; потім пишно похитує головою, немов розмовляє з давніми сусідками і хвалиться новими коралями; то знов поцмокує губами,—смакує гріту з медом горілку. А там підуть якісь прокльони, важке хлипання, стогнання і знов уривки пісень—і так цілу ніч. Не раз її сусідка збудиться від тих її снів, заклине і штовхне стару під бік, щоб спала тихо, але се не допомагає нічого. Стара проснувшись нічогісенько не тямить, що їй снилося, а тихо спати не може.

На маленькім столику під вікном палахкотить свічечка, зліплена з жовтого, нечищеного земного воску. Мигтить її світло і блимає нерівно, кидаючи непевні блиски на сонних ро-

1) Шістка—10 крейцарів, 8 копійок

бітниць. Край столика сидить похилена дівчина—одинока людина в цілім будинку, котрої не береться сон. Її сумне, тужливе око слідить за бистрими рухами голки. Вона шие сорочину—малесеньку-малесеньку,—шиє пильно по ночах, бо вдень инша робота.

— Мовив, що Ганка йому не в голові,—снує вона невеселі думки.—Може се й правда. Ба, але ж того не мовив, чи любить мене, чи ні. Та й на що мовити?

Хіба я сама не бачу, Ні, не любить він мене, не думає про мене. Він забув свою присягу, хоч словами згадує її. Що слова? Вітер та й годі. А пан Біг з неба не злізе, палицею бити не буде. Так він думає собі, певно в кулак сміється з мене. Сміється з дурної, що за для нього покинула батька, матір, хату, що віддала йому свою добру славу... Все, все віддала я йому, покинула за-для нього! А тепер, коли вже нема що більше взяти з мене, я йому непотрібна, ненависна!

І в її очах знов закрутилися сльози, та тепер вона не зупиняла, не ковтала їх і вони полилися рясними капками на її шитво.

— Боже, Боже! За які гріхи ти так тяжко покарав мене?—простогнало її змучене серце.

Голка зупинилася. Фрузя, сама не знаючи чого, вдивлялася в полум'я нафтівки. Синій

дим піднімався поверх полум'я і стояв густим туманом під стелею. У неї боліла голова. На дворі свистав вітер, віяв крізь шпари до хати й обдував її холодом.

Фрузя виплакалася і їй зробилося легше.

— Ні, він любить мене. Я б умерла, як би він перестав мене любити. І що ж я йому зробила такого, щоб мав забути мене? Та й що я зробила б без нього з маленькою дитиною, що незадовго приїде на світ, з тим непрошеним гостем, перед яким не можна замкнути дверей?

Правда, Фрузя не знала також, що буде робити з ним, з Іваном, коли появиться дитина. Адже ж бачила, як він сквасився й відвернувся, почувши, що вона сподівається дитини. Знала, що грошей у нього нема, що він день—у-день на роботі і для неї самої нічого не лишається, крім шпиталю. Вона бачила се вже ясно ще перед годиною, коли скулившись і зубами цокочучи, йшла з шинку до сеї хати. Але тепер вона не думала про се. Їй було страшно думати про се і як той, що топиться, хапається за прутик, за стеблину—так вона вхопилася за ту думку: коли б він любив мене, коли б він був при мені! З ним мені нічого не страшно, він на все знайде раду.

Вона самохіть дурила себе тою думкою, вмовляла її в себе і тепер була майже певна,

що все воно так і буде. Мусить бути! Хіба би Бога над ними не було! Адже ж вона не даром покинула за-для нього батька й матір, не даром набідувалася так багато. Адже ж він не даром обіцяв їй, що ще трохи побідують, а потім все буде добре, все лихо минеться. Що він задумує зробити? Вона не могла догадатися, але чула, що їй на серці робиться весело, легко, мов тій травиці, що на весну з-під снігу виколлюється на світ...

Вона вдивлялася в нафтівку, що вже ось-ось догорала і не світила, а димилася й наповнювала всю хатину чадом. Серце Фрузине билося живо-живо. Їй здавалося, що голка в її руках літає швидко—корба крутиться легко, скоро. Втоми, холоду—ані сліду. Музика грає, блищить щось, мов довгий, соняшний шлях посеред зеленого жита. Лоскоче щось, мов дотик мягких, любих рук... Її голова похилилася на стіл, і вона заснула.

А здалека, від Борислава, доносив вітер глухі окрики та співи. То кричали і співали ріпники, вийшовши з шинку. А між усіма голосами найсильніший голос Іванів виводив:

А я тебе, моя мила, не покину,

Положу тя на ліжечко, як дитину...

III.

Вранці Фрузя прокинулася швидче від інших робітниць. У неї боліла голова, її кидало в холод, млоїло в середині, але вона й не думала про се. Умившись швиденько, вона побігла до шинку, де мала заплачене за цілий тиждень наперед снідання—горнятко гарячого молока і хліба шматок. Але їжа не йшла їй у горло. Насилу випивши молоко, вона взяла хліб за пазуху й побігла. Куди? Вона й сама не тямилася гаразд. На роботу ще було завчасно. Їй хотілось побачити Івана, але вона знала, що ледве чи знайде його на вулиці, а де він ночував сими днями, того не знала. І ось вона йшла на-вгад, чалапаючи по густім, липким болоті, кулячись од вітру, бажаючи втомою й рухом заглушити неспокій, що бушував у її серці.

Борислав починав оживлюватися. З темних нор, із затхлих, душних та тісних халабуд вилізали брудні, заспані люде. Вони починали день прокльонами і сваркою; не мившись й не хрестившись, тяглися до шинків, а відси, випивши по келишкові горілки, закусивши сухим хлібом і взявши за пазуху також сухого хліба, трохи ковбаси або головку часнику,

йшли на роботу. В кошарах¹⁾ де-де теленькали дзвінки, кричали касіри, скрипіли корби. Серединою вулиці тяглися вози з дровами, з мішками бульби, з хлібом та іншою поживою. А по-над усім тим сіре, насуплене небо думало якусь понуру думу, а здалека зеленів високий смерековий бір по схилах Діла²⁾.

Чалапаючи вулицею, Фрузя бігала очима по всіх закутинах, заглядала в одчинені двері шинків, у знайомі кошари, але Івана не було нігде. На закруті, недалеко гостинниці Кирницького, що була головним осередком робітницького життя й нічних гулянок, вона здибалася Ганку. Се була дівчина з того самого села, що Фрузя й Іван. Здорова, червонолиця, з витріщеними очима і грубими губами, вона була правдивим силачем супроти худої, помарнілої Фрузі. Несучи на коромеслі коновки з водою, вона твердо ступала по розмоклій глині босими, червоними ногами. Її чорні коси були обвиті довкола голови, а чорні, блискучі очі сміялися здоров'ям і силою, котрої, видно, ніколи не підгризав черв'як ніякої внутрішньої гризоти. Се була одна з тих грубих натур, у яких душі не доколупаєшся. Хоч у бідності і

¹⁾ Кошара—будівля над ямою.

²⁾ Діл—передгір'я Карпатів; смерека—дерево з породи ялин.

в тяжкій праці, вони не знають властиво біди, не знають того горя, яке пливе з несповннених бажань, з незаспокоєного чуття, з незгоди між волею і силою. Вони, здається, сотворені для тяжкої праці, як віл до ярма; їх горе починається аж тоді, коли не стане їх звичайно залізного здоров'я.

Фрузя ще здавна не любила Ганки, а тепер, коли бачила, як Іван при ній робиться веселим, жартує, танцює з нею, вона ненавиділа її з цілого серця. Вчорашні Іванові слова, що Ганка сама тягається за ним, мов окріп заклекотили в її серці.

— Слухай ти, Ганко—сказала вона, не відаючися їй підходячи близько до неї.

— А чого тобі від мене треба?

— Ти у Кирницького на службі?

— А так... вже четвертий день.

— А був там мій Іван учора?

— Твій Іван? Який твій Іван? з наругою промовила Ганка.

— Сама знаєш, який — промовила Фрузя, душаючи в собі злість.

— Такий він твій, як і мій. Навіть мій більше, бо тебе не хоче й на очі бачити, а зо мною йому весело.

— Брешеш, помийнице—крикнула Фрузя. Брешеш, брешеш! Не смій мені волочитися за

ним. Він сам казав, що ти за ним водочишся. Слухай, коли я тебе ще раз побачу з ним, то тобі очі видеру.

— Дерися по стінах ти, опудало! Чого ти мене чіпаєш?

— Не смій! Не смій! — кричала Фрузя, ледве дишучи. Не смій мені баламутити його!

— Отже ж посмію, і що ти мені зробиш? І вчора я була з ним, і сьогодні буду, і коли мені схочеться, то буду. А ти хоч трісни зо злости, то мені байдуже!

Фрузя, не тямлючи сама себе, кинулася на Ганку з кулаками, але ся лиш раз замахнула коновкою і обілляла її цілим валом води.

Зареготалися ріпники, що купую стояли на вулиці, і слухали сеї голосної розмови двох супротивниць.

— Добре. Ганко! Скупай її! Нехай не буде така гаряча, — кричали одні.

— А ну, Фрузько, вхопи її за коси! Як вона тобі сміє парубка відбивати? — піддратовували другі.

Фрузя сама себе не тямала зо стиду і з пересердя. Вона кинулася на Ганку і, вхопивши її за коси, почала торгати й бити. Ганка, все ще держачи коромесло з коновками на плечах, хвилю була безпомічна й не знала, чи держати коромисло, чи боронитися. Та швидко

надумалася, пустила коромисло й вільною рукою вдарила Фрузю в груди так сильно, що ся відразу звалилася з ніг і пустила її коси.

— Га, га, га—реготалися ріпники.—От дівка, як жовняр. От-так її!

— Іване,—кричали інші на Івана, що власне! йшов із шинку.—А ходи-но сюди! Побачиш комедію.

— Та що там?—мовив Іван.

— Ходи, тут дві дівчини через тебе мало собі віку не вкоротять... Ходи, хоч подивися. От-то щасливий парубок, що дівки за нього б'ються.

Іван наблизився й зараз порозумів, що діється.

— Ганко,—мовив він грізно—що ти робиш?

— Ади,—закричала Ганка.—Отсе опудало чогось мене чіпає. На дорозі мене перейшла та й публіку з мене робить.

Фрузя, ледве дихаючи, піднялася з землі. У неї боліло в грудях, дух запірало.

— Іване,—промовила вона.

— А йди собі до дідька,—буркнув Іван.—Чого ти лізеш до мене, ще й на вулиці публіку виробляєш? От іди та переберися,—ади ти вся мокра.

— Се я її хлюпнула, щоб її залляти оту

широку хавку—глузувала Ганка.— Нехай на другий раз знає, як мене зачіпати.

І схопивши коновки на коромесло, вона побігла геть. Так само Іван, плюнувши з нересердя, відвернувся й пішов разом з іншими рішниками до своєї роботи. Фрузя лишилася сама. Вона вся тремтіла, чула себе безсилою, нещасною, самою на всім світі. На що їй жити? Адже тепер їй усе ясно; тепер нема ніякого сумніву, ніякої надії. Не знаючи, як і коли, вона зайшла до своєї квартирі, скинула з себе мокру одіж, передяглася, але замість того, щоб іти на роботу, лягла на своїм тапчані й лежала, злегка стогнучи. В будинку не було нікого. Вона чула страшний біль у голові, страшну втому в цілій тілі. Її палила спрага, вона ледвидве зволіклася з постелі, принесла собі води, напилася й обвила голову мокрим рушником. Лягла потім і заснула.

IV.

Ввечері того ж таки дня Іван вступив до Кирницького на склянку пива. Ганка поставила перед ним замовлене пиво і пішла, не кажучи їй слова. Іван також не зважав на неї і, пючи пиво, звільна сидів і не то дрімав, не то думав щось. Ганка кілька разів проходила

поуз нього, зиркала з-під лоба, видно було, що хотіла б зачепити його, але не зачіпала. Аж коли Іван замовив другу склянку, вона, ставлячи її на столі, промовила їдко, з-нехотя:

— Ну, а де ж твоя ота?

— Яка ота?

— Ну, твоя наречена?

— Моя наречена? Не маю ніякої.

— Говори, бреши! А Фрузька що? Вона поводиться вже не як наречена, а як твоя жінка.— „Не смій мені могого Івана баламутити!“

— Ха, ха, ха—засміявся Іван, але силювано, як то кажуть, на кутні зуби.

— Скажи їй,— говорила Ганка швидко і гнівно,—нехай мене не зачіпає. Я не її помийниця. Я не її підвладна. А як мене ще раз зачепить, то я не буду дивитися на її пісню фігуру, але розпосочу, зуби виб'ю, нехай знає.. Розумієш?

— Та відчепися ти від мене—мовив Іван.— Говори їй сама, що їй маєш сказати. Се між вами рахунок, а мені дайте чисту годину.

Ганка відійшла. Іван сидів і пив пиво. Та ось до шинку прийшла ціла ватага ріпників. Побачивши Івана, вони почали жартувати з нього:

— А! Іване! Чуємо, що покидаєш Борислав.

— Я? Ані мені сниться!

— Що женишся з Фрузею і йдеш на її отцезію.

— Чи ви подуріли?

— Та ти сам, видно, вдурів, коли хочеш вільне бориславське життя проміняти на життя вола в ярмі!

— Хлопці!—скрикнув Іван, роздратований сими словами, і гримнув склянкою об стіл.— Гунцвот ¹⁾, хто мені се говорить!

— Та ми не від себе говоримо. Нам так оповідали ті дівки, що ночують з твоєю Фрузею. А їм вона говорила, буцім то все вже між вами умовлено.

— Чи стеклася дівка? Що між нами умовлено? То правда, що вона кілька разів товкла мені, щоб я покинув Борислав, а я, щоб спекатися її, сказав їй раз: та добре, добре, ще пару неділь заждемо, а потім якось то буде. Та й тільки всеї розмови було!

— Га, га, га!—реготалися рішники.—Добре ти сказав їй!.. Пару неділь заждемо, а потім якось то буде... От так, то й але! А за пару неділь буде те саме свято, що й тепер є!

— Ну, та певно! Адже пан Біг не прийде та не зробить чуда, ані для мене, ані для неї. Адже знаєте, що у мене своїх статків-мастків нема: що зароблю, те й маю.

¹⁾ Гунцвот — з німецького Hundstoft — собача лапа.

— Ну, Іване, а було колись,—закинув хтось із купи, що ближче знав Іванові відносини.

— Е-е-е! Чи одно то було та й з водою поплило!—мовив Іван, махнувши рукою,—що мені з того, що батько був багач на все село? Я з того нині що маю?

— Хіба оскомину?—крикнув хтось з гурту.

— Радія! Хіба оскомину. Але оскоминою ніхто ситий не буде. Ну, а Фрузя що має? Вона то ніби говорить, що вона за-для мене покинула батька і прийшла сюди, але я то знаю ліпше. Покинула, бо мусила, бо дома тісно, у батька ще дві дівки, треба їх заміж віддавати, а тут нема з чого. Всього маєтку—два пруги поля та й ота хатчина. То ще з пругом поля дівку хто-будь візьме, у кого є свійого трохи; та й ще коли дівка здорова і добра до роботи. А вже як на трьох ділити, то на таке ніхто й не подивиться. А ще коли дівка—як гусяче повітря: ні до охоти, ні до роботи, як ота Фрузя. Ну, що з неї за робітниця? Десь при багатстві, як би ото вбрав, як би на то хухав, як на дитину, то може б і було до людей подібне; а при бідності на зарібні руки взяти та оженитися з таким, то ліпше привязати собі камінь до шиї та в вир з берега.

— Та то правда, правда,—говорили ріпники, вже не жартуючи.

В тій хвилі з-за великої печі, що стояла в куті шинкової кімнати, висунулася бліда, скулена постать, що сиділа там вже кілька хвиль, всунувшись до шинку затильними дверми з сіней і не спостережена ніким серед гамору й п'ятики. Се була Фрузя. Вона тряслася в пропасниці, її очі блищали, уста були майже зовсім білі й потріскані від гарячки. Непевним кроком вона, протискаючися поміж ріпників, вийшла на середину шинку й, зупинившись перед Іваном, уклонилася йому, досягаючи рукою землі. Всі затихли і ззиралися на неї.

— Дякую тобі, Іване, промовила вона,— дякую за те, що ти хоч раз сказав щиро й по правді те, що думаєш. Тепер я знаю, яка передо мною дорога. Не бійся! я тобі більше не перейду дороги, не докучу, ані докорю. Жий собі, як сам знаєш і нехай тобі Бог помагає...

І вона ще раз уклонилася йому. Іван сидів за столом, мов на терню.

— А те, що ти клявся та присягався мені, що візьмеш мене, відкупиш свій ґрунт, будеш знов господарем,—нехай се Бог забуде. Я тепер знаю, що ти брехав,—але до нині я вірила тобі. Тільки те ти неправду сказав, що мій тато сам нагнав мене до Борислава. Се ти брешеш, небоже!... Тато навіть не знав, де я

поділася. Ніхто не знав. Тільки я знала та й Бог, що подав мені сю думку, певно за якісь тяжкі гріхи. Але коли я почула, що ти тут хорій, що лежиш у пустій, холодній буді, що через день нема тобі кому раз води подати,— тоді щось шибло мені в серце: „Адже ж ми любилися обое. Адже ж то мій наречений перед Богом, хоч не перед людьми“. І я зібралася й пішла сюди; Бог, видно, потребував на щось моєї муки, бо відмірив мені її повну мірку. А ти нині досипав з чубком, пересипав через край... Дякую тобі ще раз. Бувай здоров!

І вона втретє вклонилася йому й вийшла.

Ріпники мовчали хвилю після сеї несподіваної пригоди. Але швидко отряслися від зворушення. Посипалися грубі, ціничні жарти.

— Ади, оса—як жалить!

— Та то холера, не дівка!

— В роботі чоловікові не pomoже, а своїми слъозами серце злоторить!

— Ну, оженися з такою, то маєш готовий шпиталь дома!

Тільки Іван мовчав і сидів, понуривши голову.

V.

Вийшовши від Кирницького, Фрузя не зупиняючися почалапкала вулицею, сама не

знаючи, куди й по що. Було холодно, темно, дрібний дощ сік їй просто в очі, вулиця, розмокла і розталапана, була швидше одною великою баюрою, ніж вулицею. Фрузя йшла, на силу витягаючи чоботи з липкого болота, на силу переводячи дух. Її пекло щось у грудях, але на очах не було сліз, ані в голові думок. Тільки неясне та непереможне почуття—геть відси! тікати! сховатися!—гнало її наперед. Сховатися, але де? перед ким? Вона не розуміла того, що їй хотілось сховатися перед самою собою, перед власним болем...

Не пройшла вона й сто кроків, коли обік неї де не взялася Ганка. Відки вона взялася? Мабуть чувши Фрузину бесіду й бачучи, як вона сама вийшла з шинку, Ганка зібралася непомітно й непомітно вибігла їй на здогін. Вона так несподівано опинилася обік Фрузі, що ся, зирнувши в бік, аж злякалася побачивши її, скрикнула й перехрестилася. Ганка засміялась стиха.

— Злякалася?—мовила вона,—Не бійся, се я, Ганка...

— Чого ти хочеш від мене?—ледве промовила Фрузя.

— Нічого... Йду вулицею. Хіба не вільно йти обік тебе?

— Але тобі не сюди дорога?

— І тобі ні. Адже до своєї квартири ти повинна була йти в противний бік.

— Мені все одно,—мовила Фрузя.

— Ну, а мені туди треба,—мовила Ганка. Хвилю обидві йшли мовчки. Кругом було пусто, тільки з шинків чути було крики і співи та чорний велитень Діл шумів і стогнав під осінню негоду.

— А що, напштикав тобі під ніс твій Іван? промовила злістно Ганка.

— А ти тому й рада?

— Я? Мені байдуже. Я се давно знала.

— Що знала?

— Те, що ти почула тепер. Що Іван не любить тебе. Що він, дурить тебе й не думає женитися з тобою.

— Він сам тобі се говорив?

— Ну, а хто ж би инший?

— Значить, він любить тебе?

— Мене? Або я знаю? Мені байдуже.

— А по що ж ти заскакуеш коло нього, чіпляєшся його, як репях кожуха?

— Ха, ха, ха! Ані мені сниться! Він сам підлещується до мене, говорить мені всячину, але я розумію се вже дуже добре!

— Обое розумієтеся, як лисі коні,—з погордою мовила Фрузя.

— Се й найліпше. Я знаю, що коли він

підлещується до мене, то має в тім свій інтерес, а він знає, коли я до нього зуби сушу, то се не з великої любови, а також за-для якогось інтересу.

— Тьфу.—з обуренням сплюнула Фрузя.

— Плюй, не плюй, а я, кажу, що так ліпше. Ти з великої любови дійшла до того, що тепер ідеш кудись на зломану голову, а я собі сита, здорова і вдоволена. Йому також не зле з тим.

— Йому?

— Ну, певно. Адже ти сама бачиш, що змною він веселий, розмовляє, жартує, співає, а з тобою все кваситься і сердиться.

— Ти вчарувала його. Дала йому якесь дання.

— Ні, небого! Не я вчарувала його, але ти дурна та нерозумна. От що! Не вмієш обходитися з парубками. Ти причепилася до одного та й думаєш, що лиш тільки світу, що в вікні! Ха, ха, ха! як би ти знала, як інші живуть! Як собі дають раду!... Щоб я сохла та плакала за ним? О, не діждав би він сього! Нехай він сохне за мною!

— Коли ж бо я не можу.

— А не можеш, сама на себе нарікай, а не говори, що я вчарувала його. На що мені

чарів? Він і без чарів сеї ночі буде почувати у мене...

Фрузя при сих словах навіть не скрикнула, тільки вхопилася рукою за серце, захиталася і впала б була на землю, як би Ганка не вхопила її в свої обійми.

— А тобі що?—скрикнула вона в першій хвили.—Фрузю! Фрузю!

Але Фрузя не озивалася. Її голова звисала через Ганчину руку; вона була мов нежива.

— От тобі на!—пробуркотіла Ганка, держачи зомлілу дівчину на своїх руках, мов сніпок соломи.—Чи зомліла, чи зовсім по ній?

Вона прихилила голову вниз і слухала.

— Не дихає бідачка! І що тут робити з нею? Чи кричати, може б хто прийшов та поміг отверезити її?

І Ганка кинула оком довкола себе. Було темно, хоч око виколи. Вони зайшли в якусь бокову вуличку. Довкола не було ні хати, ні шинку, ні навіть кошар, тільки високі горби лепу по обох боках. Витріщивши добре очі, Ганка пізнала, де вони. Се було місце, де колись почали були перший раз копати ями. Але вичерпавши кипячку, позакидували ті ями; робота перенеслася в инший кут, а тут полишалися тільки купи лепу та пусті ями.

одні позабивані дошками, інші так таки й полишені або наповнені водою.

— І який дідько почує мене тут при вітрі?—муркотіла Ганка, все ще держачи Фрузю на руках.—Та й що я, вдуріла, щоб тверезити її? Кину бідую ось тут насеред дороги, нехай сама тверезиться! Ади, яка прудка! „Помийнице!“ — каже до мене. За коси чіпає! Ах, ти гусяче повітря! Я тобі покажу, з ким ти заходиш собі!

Скажена злість відразу закипіла в Ганчинім серці. Вона ще раз озирнулася, надставила вуха, та не бачучи нікого, нараз мов собака скочила з дороги, вилізла на купу глини, все ще раз озирнулася; обережно злізла вниз, у лійковату долинку, якої осередком була яма. Мацаючи ногами, вона дійшла до цямрини. Яма була забита двома дошками, але одну хтось відломив. Ганка наляпала руками діру, шарпнула сильно другу, давно перегнилу дошку, прибиту до цямрини двома цвяхами, віддерла її, а потім уставившись добре ногами на краю цямрини, похилилася, спустила легенько зомлілу Фрузю з своєї руки й комить головою впустила її в темну пащу ями. Яма була майже до самого верху повна води, так що Фрузя не дуже й бовтнулася і тихо, без голосу, мов грудка глини, пішла на дно.

— І де ти, Ганко, волочишся стільки часу?— гримала пані Кирницька, коли Ганка за якої пів години, вся мокра, заталапана і бліда, як труп, прийшла до кухні.

— Та де волочуся? От ходила по воду.

— Та брешеш, бо коновки були в сінях!

Ганка не пробувала далі брехати, але вибігла з кухні, вхопила коновки й побігла по воду. Пані ще трохи доворкотіла, та й перестала сердитися. Що їй там до того, куди волочиться Ганка! Вона знала, що сяк чи так, а служниця в Бориславі не витримає, щоб не волочитися.

Було вже геть по півночі, коли ріпники, п'яні й веселі, виходили від Кирницького. Вони йшли лавою посеред вулиці, регочучись, говорячи голосно, співаючи. Тільки Іван був якийсь не свій. Він мало пив сього вечора, все сидів насовившись, ніби думав щось, а властиво туманів. У його серці піднімалося щось мов жаль за змарнованими молодими літами та страченою батьківщиною, яку він прогайнував, закоштувавши ледачого бориславського життя. Фрузині слова тремтіли в його серці важким докором і відібрали йому охоту до їди і до пиття, до жартів і до пісень.

— Іван стратив смак сьогодні,—жартували з нього товариші й відсторонилися від нього. І тепер він сам, мов без тям, йшов позаду інших, коли нараз Ганка вхопила його за руку. Іван аж здригнувся, тим більше, що в п'єтмі не міг розпізнати, хто се присікався до нього.

— Агій! А се хто?—скрикнув він.

— Се я, Іване!—прошепотіла Ганка.

— Ти? А тобі чого треба?

— Ти гніваєшся на мене?

— Я? На тебе? За що?

— Бігме, я нічого невинна,—швидко, з якимсь гарячковим поспіхом шепотіла Ганна, не випускаючи його руки з своєї.—Та по що б я зачіпала її? Вона сама зачепила мене, розпочла сварку, а далі кинулася на мене. Ну, кажи сам, що я мала робити?

— Та чи я тобі що говорю?—нерадо відповів Іван.

— Іваночку,—говорила далі Ганка скоро, задихавшись,—який ти добрий! Так ти не гніваєшся? А чого ж ти такий сумний? Такий у шинку сидів, як сам не свій? Ну, скажи мені?

Вона йшла обік нього, держачи його за руку, тулячись до нього, мов боялася самоти і п'єтми.

— Ет, що там балакати!—відповів Іван і хотів відняти від неї руку.

— Ні, ні! почекай! куди йдеш?—мовила Ганка.

— Та йду до себе, спати.

— Ходи до мене. У мене тобі буде ліпше.

— Не хочу.

— Та ходи! Не бійся, у мене безпечно.

— Не хочу.

Іван раз вже ночував у Ганки. Бона спала окремо, в присінку комори, що служила Кирницькому за склад товарів. Там серед пак і міхів стояв широкий тапчан; Ганка мала пару своїх подушок і теплу дергу, і хоча в присінку не топилося, та все таки там було тепліше, ніж у тій шопі, де ночував Іван з иншими ріпниками. Але тепер, сьогодні, йому чогось не хотілося йти до Ганки. Помарніле, бліде Фрузине обличчя немов стояло перед ним, її очі немов благали його, немов жалувалися на щось.

Але Ганка не випускала його руки, другою рукою обійняла його стан, тягла його, просила і благала, щоб ішов за нею.

— Іваночку! Голубчику! Зроби мені се! Лиш сьогодні! Не знаю, що мені, але боюся, страшенно боюся бути сама. Та ні, я не пущу тебе, не лишуся сама! Ходи, ходи!

Вона тремтіла, мов у пропасниці, від самої згадки про самоту.

— Цу, на тебе!—мовив Іван.—Та що ти, дитина чи що! Боїшся сама ночувати! От—то!

— Ой, боюся! Ой боюся! Ні за що в світі сеї ночі не лишуся сама. Хоч бий мене, хоч ріж мене, а я не лишуся без тебе. Коли не хочеш до мене, то я піду з тобою туди, де ти ночуєш.

— Чи ти здуріла? Там купа хлопів!

— А що мене те обходить! Я їх не боюся, тільки самоти боюся... пітьми боюся... тої боюся...

— Кого?

— Тої... твоєї... Як вона кланялася тобі! Ти бачив її лице, коли виходила з шинку?

Згадка про Фрузю в Ганчиних устах уразила Івана в саме серце, мов грубий дотик до наболілого місця.

— Дай спокій! Не згадуй мені про неї!—мовив він і, піддаючись її намовам, пішов з нею до її комірки. Ганка не то вела, не то тягла його, не випускаючи з рук, не перестаючи балакати і трястися.

— Та що тобі, дівко?—мовив нарешті Іван.—Чи ти промокла, чи застудилася? Чи тебе зімниця б'є, чи ти й зовсім хора? Трясешся, як

риба, руки зимні як лід, а голова гаряча і говориш, як сама не своя.

— То нічого, Іваночку, нічого! Ходи лише, ляжемо спати, проспимося, то все мине.

Але воно не минулося, бодай не так швидко, як хотілося Ганці. Даремно вона тулилася до Івана. Скоро тільки він засипляв, їй робилося страшно й вона будила його.

— Іваночку, не спи! Говори що до мене!—шепотіла вона, зажмурюючи очі, щоб не дивитися в грізну пітьму.

— Чи ти сказалася?—лаявся Іван.—Я втомлений, хочу спати. Що я буду говорити тобі?

— Що-будь! Що-будь! Тільки не спи! Мені так страшно!..

— Чого тобі страшно?

— Не знаю чого. Боюсь... не знаю чого. Не можу заснути.

Вона розплакалась. Їй хотілось усе сказати Іванові, але щось спиняло її й вона закусювала зуби, до крові гризла свої уста й не сказала нічого. Аж над ранком, коли на дворі почало сіріти, вона заснула.

VII.

Минуло кілька днів. Іван працював, пив та співав у шинку, ночував у Ганки, не думаючи про Фрузю. Ганка заспокоїлась і не

боялася вже вночі, але не відважувалася спати сама і для того що вечора всякими способами підлещувалася до Івана, щоб затагнути його до себе на ніч. Іван, що давніше сам не раз напрошувався до неї, тепер ішов нерадо, почував якесь обридження до неї. Він злостився, коли вона тулилася до нього, кляв, як вона починала дрочитися з ним, або пеститися і з відразою відсувався від неї, коли вона спала обік нього. Та швидко ті ночліги ще гірше остогодили йому. Ганка засипляла швидко, але вночі починала стогнати, йойкати або скрикувати так страшно, що Іван прокидався зо сну й починав почувати якусь глуху тривогу.

— Що їй сниться? Чого вона так кричить?— думав він, прислухаючись до її важкого відди-ху після такого крику. Але вона далі спала тихо, аж коли Іван, перемучившись якої пів години, знов починав дрімати, над ухом у нього знов розлягався страшний крик і будив його на-ново.

— Ганко, що за дідько мучить тебе у сні, що ти так страшно кричиш?

— Я?— мовила здрігаючись Ганка і заку-слювала зуби.—Я нічого не знаю.

— Ну, то нехай на другий раз пес у тебе ночує, не я!—бурчав він злісно.—Як крикнеш

отак несвіцьким голосом, то зовсім виб'єш мене зі сну.

Ганка реготалася.

— Га, га, га! Несвіцьким голосом! Ну, ну Івануню, ну скажи, як я кричу?

— Так наче б тебе з шкури дерли.

— Ну, і що говорю?

— А хіба можна щось розібрати? Ричиш, як худобина.

— Та то я так зроду.

— Ну, брешеш! Я давніше не чув у тебе такого крику.

— Та то так часом находитъ таке на мене, а потім минає. Але ти не бійся, Іваночку, се мине.

— Нехай собі минає або не минає, але мене не завадиш більше на ніч до своєї проклятої комори.

— Ну, видиш, ти вже й гніваєшся. Фе, Іване!—говорила Ганка, а ввечері знов підлещувалася до нього, просила, купувала йому пива та горілки, доки оп'янілий Іван не згоджувався знов іти почувати до неї. Коли був добре п'яний, він спав твердше й не будився при її окриках.

От тим то Ганка взяла собі звичай що-вечора обпоювати його добре і навіть із собою до комори брала пляшку горілки і клала її Іва-

нові під подушку: коли збудиться, нехай тільки сягне під подушку—напеться й нічого, засне знов. Правда, після такого ночлігу Іван уставав блідий, з болем голови, але Ганці се було байдуже, та й він сам не мав часу дивитися у дзеркало, але похнюпившись ішов до своєї роботи. Тільки одно було видко по нім: він зробився сумний, його веселість пропала, йому відхотілося співати й жартувати.

— Ов, Іване, ти щось не свій,—говорили товариші.

— Та щось так,—нерадо мовив Іван.

— Що тобі? Чи не хорий ти?

— Здається, ні. Ранками голова болить, але те мабуть від горілки.

— Е ні, від самої горілки голова не буде боліти. А от як ти пиво мішаєш з горілкою, то се зле. Від сього найборше біль голови береться.

— І справді, може воно й від того. Від ніні не буду мішати.

VIII.

Одного дня в полудень, коли Івана витягли з ями й він, ледве живий від сопуху, лежав у кошарі на купі лепу, важко дихав і час від часу тверезився чаркою горілки, до коша-

ри увійшла баба Орина, та сама робітниця, що ночувала разом з Фрузею й за дня мов дрімала, а оживлювалася вночі, у сні. Вона знала Фрузину історію, знала і Івана; тим то, поздоровкавшись з робітниками, пішла просто до нього.

— Слухай, Іване,— мовила вона.— Ти не знаєш, де обертається твоя Фрузя?

— Моя?— буркнув Іван.— Яка вона моя?

— Та вже, яка не яка. Цевно більше твоя, ніж моя. Але я хотіла запитати, де вона є?

— Хіба я хожу за нею назирцем?

— Е, який бо ти! Я тебе питаю як доброго чоловіка... Та ти повинен бабі гречно відповісти, ще й горілкою бабу потракувати...

Іван, не мовлячи нічого, налив чарку й подав бабі. Вона випила, скривила зівялі губи, обтерла їх брудними руками і, присідаючи ближче до Івана мовила стиха:

— От за се, то спасибі. Аж у саму душу пішло. Але що я хотіла сказати... Ага, про Фрузю. Знаєш, вже дві неділі, як вона не ночує у нас. То я вже гадала, може ви вже спровадилися де разом, та й хотіла переказати їй, щоб забрала своє шмаття. Там у неї скринька зо шматтям—замкнена, не бійся. І ніхто їй нічого не рушив, ховай Боже. То нехай прийде й забере собі..

Іван сидів мов приголомшений. Чи то нафтовий сопух у ямі так заглушив його, чи ранішній біль голови, чи те, що він почув від баби—досить, він зразу немов не розумів і слухав бабиного балакання, мов якоїсь казки.

— Ага, ага,—буркнув він, хитаючи головою. Та певно, нехай би забрала собі. Але де ж вона?

— То ти не знаєш?

— Я не бачив її вже дві неділі.

— І не знаєш, куди вона пішла?

— Куди пішла? Чекайте. То було ввечері... у Кирницького... ми трохи перемовилися... вона пішла на двір, і я вже більше не бачив її.

— А котрого ж то дня було?

Іван не міг пригадати собі.

— Ну, коли ви перемовилися, то може вона вгнівалася і де-инде стала на роботу, щоб тобі не показуватися на очі. І де-инде ночує, щоб ти не знав, де вона. Але ти б, небоже, так пошукав її, бо там сторож, що ми у нього ночуємо, допоминається плати за неї. А ми ж за неї платити не будемо. То щоб він не схопив заграбувати її шмаття.

— Добре, добре, я буду питати... Навідаюся там до вас.

Баба пішла, а Іван довгу хвилю ще сидів, не то міркуючи щось, не то так собі тумані-

ючи. Потім узявся їсти, бо швидко треба було лізти знов до ями.

Ввечері він запитав у Ганки, чи не знає, де поділася Фрузя.

Ганка видивилася на нього своїми вибалушеними очима, поблідла страшенно й, немов давлучись тим словом, промимрила:

— Ні, не знаю.

Іван не допитувався у неї більше; допити у інших ріпників не довели також ні до чого. Від того дня, коли Фрузя побилася з Ганкою на вулиці, ніхто більше не бачив Фрузі. Ся згадка торкнула Івана. Справді того самого дня ввечері він „перемовився“ з Фрузею в шинку. Він ще раз запитав у Ганки:

— Чуеш, Ганко, ти сварилася з Фрузею на вулиці, тамиш?

— Ну, так. Вона вчепилася перше до мене.

— Ввечері того дня була у Кирницького...

— Я не бачила її.

— Не бачила? Ей, скажи по правді...

Ганка знов поблідла, але живо перемогла себе.

— Чого ти чіпляєшся до мене?

— Та то бачиш, десь дівчинисько щезла від того вечора.

— А ти без неї не можеш дихати?

— Та що мені до неї. Але...

— Ну, щезла. то й слава Богу, не бійся, дідько її не вхопив. Побачила, що тобі на шию не повіситься, та й пішла собі до дому.

— Але всі свої річі полишала.

— Ну, та що? Кілько там річей! Усе варто півтори шістки. ¹⁾

— Е, ні, там її убрання є.

— Ну, то певно зголоситься по своє.

Іван заспокоївся трохи. Справді, дуже можлива річ, що Фрузя розгнівалася і того таки вечора, вийшовши від Кирницького, покинула Борислав і пішла до дому. Він не допитував далі за нею, а в неділю пішов до сторожа, де була її квартира, й заплативши, що йому належалося, взяв Фрузині річі до себе. Він поставив собі на різдвяні свята піти до рідного села й віднести їй ті річі. Він не те, щоб бажав бачити її або поєднатися з нею, але тих кілька день, коли розпитував про неї, почував якийсь жаль й неспокій, немов би і справді був у чомусь винуватий. Бориславське життя швидко заглушило сей хвиловий порив. Ані Ганка, ані инший хто не згадував ніколи про Фрузю й Іван також забув про неї. Але про те щось немов млоїло його. Він ходив сам не свій, стратив охоту до життя, до гулятик, до

¹⁾ Шістка—10 крейцарів, близько 8 копійок.

пісень і—нечувана річ у ріпника—почав числитися з грішми. Зараз першого тижня він видав лиш половину свого заробітку; ціла п'ятка залишалася йому в кишені. Вона мов якийсь хробак почала мулити та лоточити його уяву. Носячи ту п'ятку при собі, завязану в шматині, він почав снувати пляни. Бориславське життя—правда, вільне воно, але ж хіба ж се людське, господарське життя? Та й яке вільне? Тільки й твоєї волі, що в неділю та в свято. А в будній день ти робочий віл—не гірше. Ти повний невольник жида, властителя ями, або його касіра. Під землею ти кожної хвили небезпечний свого життя, а поверх кожної хвили лайка, поштуркування, понукування. І вічно той сморід, та духота, та шпятика, той одур. Невже таке мало бути б його життя, до смерті, до старости? У нього пробігав мороз по-за плечима від такої думки. Йому пригадалися зелені ниви, квітисті луки, сиві воли, чисто побілені хатки й розкішні садки його рідного села, почулося мекання овець, фівкання гусенят, скрип журавля, й він мало не заплакав з наглого зворушення. Невже він міг так легкодумно проміняти отсей рай на отсе пекло?.. І пішли в його уяві довгим рядом сцени з сільського життя: гейкають плугатирі, скриплять вози, навантажені і з легким шумом

стелиться росиста трава в перекоси... сімя засідає до вечері на святій вечір на пахучому сіві... чути стріляння, веселі голоси „Христос воскрес!“... церковні співи... „Пасха красная, Пасха Господня“—се паски святять коло церкви... дітворабавляються писанками... парубки скупчилися при тих, що стріляють з мездирів.

І беспосередно від тих споминів душа його перескакувала до думки про Фрузю. Адже вона була також одною з принад і прикрас його того сільського життя.

Коли скрип журавля над криницею так любо озивається тепер в його тямці, то се тому, що під тим журавлем він з нею стояв вечорами, любо розмовляючи. А в часи косовиці, носячи батькові полуденок, хіба ж вона не вишувала собі найдальшої стежки, щоб тільки переходити ту луку, де він косив, щоб сказати йому своїм любим голосом „Боже помагай!“, щоб подати йому з сірого, глиняного збанка холодної води напиться. А в часи коляди... невгамонна уява насувала йому сотні, тисячі хвилин, коли Фрузя була невідлучною частиною радощів його сільського життя, і в його серці щеміло щось, ворухився жаль, піднімалася туга. Вона мала рацію. Я повинен як найскорше покинути Борислав і вертати назад на село! Правда, він у нещаснім засліпленню змарну-

вав свою батьківщину, розтренькав свій тихий рай, відіпхнув від себе Фрузю. Але ж він молодий, сильний, здоровий і все ще може здобути назад. Ось він тепер за тиждень ошадив п'ятку. Адже міг ошадити вісім ринських! ¹⁾ А се значить за рік цілі чотирі сотки. А за чотирі сотки можна купити чотирі морги ґрунту! І він постановив собі, не кажучи нікому нічого, почати нове життя, не марнувати грошей, а складати зароблене до купи, а там якось то буде...

IX.

Під час різдвяних свят Іван справді вибрався до рідного села. Він ніс у пазусі 50 ринських зав'язаних у шматині, а в голові готовий плян—відкупити хоч частину своєї батьківщини.

Зайшов просто до жида, якому продав був батьківську хату з городом, садом і трьома моргами промежного поля. Жид закупив се добро не на те, щоб господарювати, але мав завести в хаті шинок, а до того зайнятися лихвою та иншим жидівським ремеслом. Але якось йому се не вдалося. В селі вже було чотирі шинки і на п'ятий годі було дістати концесії. З лих-

¹⁾ П'ятка—пять ринських; ринський або гульден — близько 80 копійок.

вою також ішло кепсько, бо було вже кілька п'явок, що „псували інтерес“. В додатку жида обікрали, так що він замість запомагтися, зовсім скапцанів на тому обійстю. „Нещасливе місце“—говорив він і носився з думкою відпродати се місце й перенестися на якесь инше. То й не диво, що Іван з своїм пляном—відкупити батьківщину був йому дуже милим гостем, особливо коли прийшов не голіруч. Вони згодилися, що Іван за ціле обійстя, продане жидові за 300 ринських, заплатить 400 ринських протягом найдалі півтора року й доки не заплатить усього, жид буде сидіти на ґрунті. Іван другого дня поїхав з жидом до міста, зробили контракт у нотаря, й Іван дав жидові зараз першу частину грошей—50 ринських і аж тоді відітхнув вільготніше. Він мав тепер охоту до праці, почував якусь нову силу.

Про Фрузю він сими днями мало думав. Від жида він довідався, що її в селі нема й не було і що її батько, довідавшись недавно, що її нема і в Бориславі, ходив до жандармерії, щоб шукали її, але досі немає ніякої відповіді. Іванові було прикро, він не мав охоти стрічатися з старим і не вертаючи до свого села, він таки з міста просто рушив назад до Борислава, передавши старому Фрузене шмаття.

Х.

Ішли дні за днями, тижні за тижнями. Жандарми про Фрузю розпитували й Івана, і Ганку й інших робітників і робітниць, вивідали все, що було аж до до памятного вечора, але далі не могли дізнатися нічого й по кількох днях усе затихло. Не знати хто пустив погоску, що Фрузя пішла десь на службу: одні бачили її у місті у якогось жида, інші чули, що вона десь у горах у якійсь швабській колонії, ще інші говорили, що виїхала з якимсь панством до Стрия, чи до Станиславова. На тім якось і заспокоїлося.

З Ганкою Іван розійшовся ще перед Різдом. Не то, щоб посварилися, але так якось вона обридла йому, зцелюбилася й він не міг дивитися на неї. Вона зразу й байдуже собі. „Овва, не хоче її Іван—не велике свято! Менше клопоту на мою голову. Сама жила і заходилася досі, то й далі потраплю“. Але по кількох тижнях вона поблідла, пожовкла, змарніла, до неї знов учепилися страхи, вона не могла спати, зривалася в ночі та кричала.

В кінці одного ранку вона попросила бабу Орини, ту саму, що жила разом з Фрузею, щоб віділяла їй переляк. Стару славлено ворожкою і знахаркою. Вона згодилася зробити

се й почала обережно випитувати Ганку, від коли у неї той переляк, від чого, як? Ганка зразу призналася, що від Покрови (в тім часі пропала Фрузя), далі не хотіла сказати нічого. Стара почала шептати над водою, розтопила кавалок олова й вилляла його над Ганчиною головою в миску з водою, а потім заглянувши в миску скрикнула:

— Ой, дівонько! Нещаслива, ти, сирото! Ніхто тобі не допоможе!

Ганка одеревіла з страху.

— Або що таке?

— Ади, небого! Олово розскочилося в воді на дрібний пісок!

— А що ж то значить?

— Ет, що то говорити! Най ся преч каже, *) не годиться й згадувати при хаті.

Ганка не допитувалася далі, а стара не йшла, а все придивлялась до миски з водою та розприсканим оловом, похитувала головою та рушала завялими губами, немов розмовляючи з кимсь без голосу. Дивлячись на неї Ганка почула в серці холодний переляк; їй здавалося що стара розмовляє з якоюсь марою, що зазирає їй у душу своїми напів погаслими очима й читає там її страшну тайну. Вона вхопила

*) Бодай не казати.

зперед баби миску з водою й викинула її через вікно геть на смітник. Баба спокійно дивилася на неї і всміхалася так само без сміху.

— Не добре з тобою, дівонько, не добре!— мовила вона.—То в тебе не переляк, небого, ей ні!

— А що ж таке?

— Щось у тебе на серці лежить, дівонько. Ой, так, так. Я се знаю. І не буде тобі лекше, поки не признаєшся.

Ганка спалахнула.

— Що ви, бабо, говорите! До чого мені признаватися? Що я—вбила кого, чи обікрала, чи що?

— Або я знаю—мовила баба, здвигаючи плечима.—Не моя річ, сирото, не моя річ. Я тобі не з свого розуму говорю, а з того, що водиця свята показує. А ти собі як знаєш, так і роби.

Баба почала збиратися до виходу. Ганка чула, що тепер, після тої ворожби, її неспокій ще побільшав і що тепер вона ні за що не засне сама. І вона надумалася попросити бабу щоб перебралася до неї (вона мала вже свою окрему кімрку з печею й тапчаном) і ночувала з нею разом. Стара почала дорожитися, але Ганка не пускала її і в кінці стара згодилася ще того самого дня перебраться до неї.

XI.

Не инакше, як тільки чари хтось наслав на Івана. І не пізнати хлопа. Ні з нього мови, ні розмови. Жие як той ведмідь у норі, до шинку не ходить, пити не п'є, все щось думає, щось муркоче, а скупий такий! Сам собі жалує. Жие як собака, не товаришує ні з ким, сам у собі заклепився, мов слимак у шкаралющі. Що був уперед охочий й до гулянок, до пісень, до дівчат, а тепер, ані знаку. Неинакше, тільки чари якісь!

Так гуторили між собою ріпники. Вже вони усяко підступали до Івана—і щирістю, і на сміхами, і жартами й на правду—нічого не помагало.

— Ет, дайте мені спокій! Що ви знаєте! Вам своє в голові, а мені своє,—тільки й усеї було відповіді, яку чули вони від нього.

І відходили, здвигаючи плечима. Одні казали, що він задумав женитися, другі говорили, що він записав був душу нечистому, а тепер кається, але Іванові се все було байдуже.

Врешті відкись дізналися, що він задумав відкупити батьківщину. Сам Іван не говорив про се, але хтось із його сторін приніс сю вість до Борислава.

— Ага, ось на що він гроші складає. Чекай

же ти! А перед нами ховається, мов не знати з яким секретом!

За кілька день з Іваном „пожартували“: у нього вночі викрали гроші. Не багато там тих і грошей було; щось з вісім ринських, а проте шкода. Іван наробив крику, але гроші пропали.

— Івануню, чую, що вас обікрали,—мовив до нього касір ¹⁾).

— Ет,—буркнув Іван.

— Чую, що ви складаєте гроші, хочете купувати ґрунтець,—говорив касір далі.

— Та хочу.

— То дуже добре! Най вам Бог помагає! Я то бачу, що ви порядний чоловік. Гроші—то велика річ. Заробити їх тяжко, а пустити легко. А заробляти на те, щоб пускати на вітер, дуже дурна робота. То так, як би хто своє життя, свою силу пускав на вітер. По-що то? Адже потім прийде старість, прийде слабість—гроші все здадуться...

Розумно говорив касір, щирий був чоловік, хоч і жид, і Іван вкінці звірився йому з своїми думками. Касір хвалив його дуже, а далі промовив:

— Я вам щось скажу, Івануню. На що вам носити гроші при собі, щоб у вас п'яниці від-

¹⁾ Касір--той, що доглядає роботи коло ями.

крадали? Ви їх лишайте у мене. Зладьте собі книжечку. При кожній виплаті я вам дам, скільки вам треба, а решту лишайте в касі: я запишу у себе, а ви у себе, аби не було обмилки, а коли вам треба буде платити за ґрунт, скажіть мені, то я вам зараз дам. Маєте безпечно, ніхто вам не вкраде.

Іван трохи надумувався. Хоч то жид розумно говорить, але жид жидом, вірити йому не можна. Але з другого боку нема іншої ради. Вкрали раз гроші, вкрадуть і другий раз. Ліпше зробити так, як радив касір. І Іван пристав.

Ховай Боже, не мав чого жалуватись. Скоро назбиралося 50 ринських, він зараз узяв їх, ще й касір нарадив йому післати гроші поштовим переказом і не до жида, а на руки нотаря, у якого зроблено контракт.

Іван був задоволений з себе і з касіра, був майже певний, що все піде йому добре. Адже ще тільки пущання, а він уже сплатив четверту частину ціни.

Він жив тепер думками майже виключно в своїм селі. Чи то крутячи корбою, чи копаючи землю в глибокій ямі, або в темній штольні, він у думці купався в яснім соняшнім світлі, орав, косив, звозив снопи, молотив на току, чув себе господарем.

Бориславське життя—се було щось мов темні сіни, з яких ось-ось вийде він на широке ясне подвір'я, де зеленіє пахуча мурава, квітуть яблуньки, фівкають гусята й мекають ягнята.

ХІІ.

На першій тижні великого посту приїхав до Борислава Фрузин батько. Він довідався, де працює Іван і пішов до нього.

— Іване, де моя донька? — з такими словами він обернувся до нього. Він дуже подався від того часу, як Іван бачив його, змарнів, посивів. Іванові зробилося дуже жаль старого.

— Не знаю, відповів він.

— Не знаєш? Мусиш знати. Ти підмовив її, щоб пішла за тобою до Борислава—ти мусиш знати, де вона.

— Поки була в Бориславі, то я й знав, а відколи пішла, то я не знаю.

— Куди пішла?

— Не знаю, куди пішла. Я гадав, що пішла до вас. А може де стала на службу?

— Нігде не стала. Я вже розпитував. Жандарі шукали, телеграфували і до Стрия, й до Станіславова. У Дрогобичі я давав витрублювати. Нігде нема її. Тепер прийшов до тебе. Віддай мені мою дитину.

— Я її не сховав—відповів спокійно Іван.

— Не сховав, але поховав,—грізно крикнув батько.—Ти вбив її. Вона, кажуть, була при надії від тебе. Ти хотів її позбутися. Ти вбив її.

— Бог мені свідок, що ні,—мовив Іван і поблід, як стіна.

— Хоч ти й стома чортами свідчися, то я тобі не повірю.

— Га, то робіть, що хочете. Хоч мене й вішайте, а я вам усе одно скажу: не знаю, де вона поділася.

— Старий помалу змяк, почав плакати й торгати на собі волосся. Посходилися ріпники, почали вговорювати його.

Йому оповідали про той вечір у Кирицького, коли то останній раз бачили Фрузю, про її розмову з Іваном, про те, як вона просто з шинку пішла кудись і як Іван довго ще, до самої півночі, сидів у шинку. Касір хвалив Івана, як порядного робітника, що не п'є, не гайнує, і старий не знав, що має думати. Він у Дрогобичі домогався у жандарів, щоб зараз арештували Івана, але тепер почав міркувати инакше. Не штука арештувати парубка, але чи то буде по правді? Ану ж Фрузя, розсердившись, справді десь пішла у гори, стала на службу й не дає про себе чутки навмисне, бо стидається? Все це може бути й самі жандари

говорили йому, щоб не тратив надії. Кидати на когось підозріння за душогубство — то не жарт. Інша річ, коли б найшовся який найменший слід, що Фрузю справді вбито. Але такого сліду досі не було.

З тим Фрузин батько й поїхав до-дому, здаючи цілу справу на Бога.

XIII.

Минули великодні свята. Потепліло. На полях цвіла й пахла і пишалася весна, хоч з Діла ще подихало холодом. Борислав виглядав, як одна бездонна баюра розмоклої глини, розтабованого болота, змішаного з ропою, як озеро бруду і смороду серед зеленого підгірря.

Була субота. Сонце сміялось серед чистого безхмарного неба. По сухій, безлюдній толоці, по-між Бориславом і Котивською Банею, ходили стежкою два касіри, в шабасових бекешах і куніцьових „штрамеле“ на головах і балакали по жидівськи.

— Клопіт маю, Мендель, такий клопіт, що аж мозок сохне в голові,—мовив один касір.

— Через того гою, що впав в яму?

— І се також. Дідько його поніс п'яного до кошари! Дідько велів йому сідати над ямою! І дідько його пхнув до середини!

— Була комісія?

— Була.

— Ну, і що ж?

— Назначили мені 20 ринських кари.

— За що, Хаїм, за що?

— За необережність. Я—необережний! Я не допильнував гоя. Чи чував ти таке? Я мав пильнувати його, як малу дитину... Та ще щастя, що так сталося. Щастя, що інші гої приєвидчили, що він сам поліз до ями й сам упав. Як би не було свідків, готов би був ад'юнкт сказати, що то хтось навмисне кинув його до ями.

— Гострий ад'юнкт?

— Там такий пурец гострий, що крий Боже! Вже мав охоту замикати яму й арештувати когось.

— Се той новий пурец?

— Новий. Я вже тремтів, Мендель, так тремтів! І Богу молився, щоб відвернув від мене напасть!

— Ох, ох! Бог ласкав, Хаїм! За що мав би наводити таку напасть на невинного чоловіка?

— Ох, не кажи так, Менделю! Бога не зміркуеш. А за що наслав на мене таку шкоду? Ти чув? У мене в магазині—адже се 50 ринських що найменше. А хто винен? Не знати. А хто мусить заплатити? Хаїм!

— Ні, я не чув нічого. Що сталося?

— А ффрас на його бебехи, мойго балабусти! Купив дві нові линви й передав мені до магазину разом з іншими річами. Ну, я поклав їх на місце. І чорт його бачив, що там на тій самій полиці стояла бутля з вітріолем. Знаєш, він до дестілярні потребує вітріолю... То більшу частину з бутлів дав туди, а решта була в магазині. Не багато його було, може дві квартирки, а може й то ні. Стоїть собі бутля заткана скляною затичкою—дідько її бачив. Колись то треба було линви до ями. Я йду до магазину, беру линву з полиці і якось не добачивши й зачепив рукавом ту бутлю. Вона й перевернулася. Ой, як я перелякався! Схопив бутлю голою рукою—ади, два пальці попик! Але поки я поставив її, затичка відскочила і дрібка того дідьчого квасу, може дві-три краплини, бризнули на линву. Підняв я затичку, заткнув бутлю і поставив у куті. Тут мене пальці печуть мов огонь. Я зараз обложив їх мокрою глиною, завинув хусткою. Виношу линву на двір, дивлюся, а в тім місці, де бризнув квас, мою линву мов ножем перекроїв. Таки в пальцях мені цілий звій розламався на два кусні.

Ай, ай!—скрикнув Мендель.

— Шоб я так жив! Уже нікому й не кажу нічого. Прийдеться самому заплатити за линву та й по всьому.

Мендель цмокав і охав, показуючи Хаїмові своє співчуття. Коли зайшли до Борислава, він умисне пішов з Хаїмом до магазину, щоб оглянути перепалену вітріолем ливву. Він довго придивлявся до неї, цмокав і крутив головою, а коли Хаїм десь відвернувся, він у маленьку пляшечку взяв собі з бутлі пару крапель вітріолу—не багато, оттак з наперсток. Хаїм не бачив сього. Вони вийшли з магазину, Хаїм замкнув двері на колодку й обидва приятелі, побажавши собі щасливого шабасу, розійшлися.

XIV.

Минуло ще зо два місяці. На світі довкола Борислава вже почалися жнива. Стояла літня спека. Іван жив весь час мов у гарячці. З кожним днем йому робилося тяжче в Бориславі. Земля горіла під ним. Його душило щось, перло, гнало геть з Борислава. Він ні про що не думав, тільки про те, що йому ще треба працювати в ямах до осені, або й до зими, щоб виплатити жидові всі гроші, наповняло його якимсь диким страхом. „Ні, я не витримаю“,—казав він не раз і лічив дні й години. У нього було зложених нових двісті ринських; вони лежали у касіра й він думав на Іллі взяти їх і навідатися „до дому“ та віддати їх жидові. Але

що ближче було до Іллі, тим частіше він зупинявся на іншій думці, хапався за неї, мов той, що тоне, за колоду. Сто ринських вже заплачено, думав він. Двісті заплачу тепер і покину Борислав. Піду й не вернуся більше сюди. Четверту сотку на сплату жидові як будь зароблю, або позичу, а тут не буду довше! Ся думка, зразу далека мрія, приймала в його душі що раз виразніші форми. Він закидав на різні боки: „Оженюся. Вже аби з якою бідною, то сотку віна буде мати. А може й ґрунту де-що дістану“. Іншим разом він думав купити пару коней і пуститися в фурманку або найнятися в дворі, або йти до камерального лісу рубати дерево. Де будь і як будь, аби тільки заробити гроші, сплатити решту жидові і стати господарем—хоч бідним, хоч останнім, а все таки своїм господарем, у своїй хаті, на своїй пяді землі!—Іван нікому не звірювався з своїми думками. Тільки тиждень перед Іллею він у вечері мовив касіру:

— Слухайте, Мендель, будете могли мені за тиждень виплатити всі мої гроші?

— Чому ні?—мовив Мендель.—А що, хочете вислати?

— Ні, хочу на Іллі піти сам.

— Чого вам ходити самому? Можна вислати.

— Якось тягне побачити своє село. Не знаю, може й зовсім лишуся там.

— Як то, хочете покинути нас?

— Хотів би, та не знаю... Як би там де трапився який заробок, щоб сплатити тому жидові...

— Ну, як собі знаєте,—мовив Мендель перериваючи сю розмову.—Я вам гроші виплачу в п'ятницю. Коли вашого Іллі?

— В неділю.

— Ну, то й добре. В суботу можете йти по роботі.

На тім і стало. Більше розмови між Іваном і Менделем про сю справу не було.

XV.

В п'ятницю ввечері Іван мав робити нічну шахту. Се мала бути його остання гостина під землею, в царстві замороки. У нього було легко, радісно на душі, але один несподіваний випадок мусив поспувати його радість.

Він власне йшов до кошари, випивши кватирку горілки і закусюючи булкою, коли до нього наблизилась баба Орина, та сама, що колись перша принесла йому відомість про те, що нема Фрузі. Вона йшла якось немов скрадаючися, а коли Іван не пізнав її, вона ззаду

протягла свою суху, чорну руку і вхопила його за плече.

— Агій, а то що!—Стрепенувся Іван, що йшов у задумі й тепер прокинувся з неї, мов зо сну. Озирнувшись, він побачив проти себе жовте, поморщене бабине лице, що якось холодно всміхалося до нього, широко розтягнувши сині уста й вишкіривши беззубі ясна. Іван перехрестився. Його перша, мимовольна думка була: „Се смерть заглядає мені в вічі. І його проняла холодна, забобонна тривога.

— О, ти хрестився!—обрушилася баба і з її лица щез усміх, а натомість на ньому завис якийсь понурий, гнівний вираз. Що ж то я ма-ра яка, чи що? Нехрещена душа, чи що? Ну, дивіться на нього! Хреститься, мов від злого! Немов ніколи й не бачив мене!

Іван признав бабу й почав перепрохувати її.

— Та вибачайте, бабо! Я не пізнав вас. Іду такий задуманий, а тут ви нараз... Та й абисте хоч слово сказали...

— Ага! А видиш! А щоб самому на бабу оком скинути та вклонитися, та бабі порцію горілки купити—де тобі! Най баба здихає, як сама не має за що купити собі.

— Ну, ну, та ще не здихаєте! всміхнувшись

мовив Іван.—Ну, але ви, здається, мали діло до мене?

— Та маю, небоже, маю! Та й не діло, а так... Або я знаю, як тобі се сказати. Але міркую собі, ти з одного села з нею, то може тобі буде найліпше знати се.

— З одного села—з ким?

— Та з Ганкою. Знаєш, я у Ганки ночую. А тепер вона й зовсім розхорувалася, то вже й днюю, й ночую коло неї.

— Розхорувалася? Що ж їй таке?

— Або я знаю, синочку! Я гадала зразу, чи то не яка жіноча слабість, але ж бо ні. То щось инше. Я й сама не знаю, що то таке,—якесь покаяння.

— Що за покаяння? Кричить по ночах?

— Е, тепер уже кричить не тільки по ночах, але і в день. Скоро тільки трохи засне, щось таке їй привиджується—як не верескне, аж крізь вуха прохапується. І зараз зривається з постелі, десь-кудись біжить, утікає, аж по стінах дереться. Я вже гадала, що то нечистий—Дух святий при нас—приступив до дівки...

— Ну, і не пробували ви де-чим лічити її?

— Ще б не пробувала! Пробувала, синку! Все, що знаю, все я робила їй, коли ж бо нічого не помагає. Ну, та й не могло допомогти, бо у неї зовсім що инше на душі. Я то зараз

спочатку догадувалася, тільки, по правді кажучи, я в инший бік стріляла. Гадаю собі: дівка—в Бориславі найпростіша річ—мала дитину і стратила, а тепер їй дитяча душа на сон набиває, спокою не дає. Вона божилася, дух-тіло кляла, що ні. Ну, то я вже й не знала, що думати. Не раз я пробувала вночі прислухатися, що вона таке кричить, коли ж бо годі розібрати. Отак одно-друге слово зрозумієш: „Он там у ямі! У воді! У калюжі! Лізе, лізе, лізе!“—А хто, де, відки,—нічого не знати. Вже я допитувала її—затята душа:--не хоче нічого сказати. Зсохла, як скіпка, почорніла, як головня, тільки пушка духу в ній—а яка дівка ще була в зімі—як гармата! І бачить сама, що їй не довго жити, що нічого з неї не буде, а мовчить.

— То ви гадаєте, що у неї справді щось таке є на душі, що вона криється з чимось?

Ну, гадаю! Тепер уже не потребую гадати. Тепер уже знаю напевно.

— Ну, що ж ви знаєте?

— Та що, небоже, то вона вбила твою Фрузю.

— Фрузю? Вона? Господи! Та коли? Як? за що?

— А говори, за що! Не що, лиш дідько до неї приступив. Уже він, бодай моці не мав, видно давно до неї нагострив зуби. Слухай же, як то було.

— Стара йшла обік Івана вулицею, але тут вже не могла додержати йому кроку і, вхопивши його рукою за полу, зупинила на місці.

— Та постій же! Бачиш, що я задихалася. Не квапся до роботи! Не багато втратиш. Стань отут, та послухай.

— Коли ж бо мені час до роботи. Адить уже в кошарах дзвонять на нічну шахту.

— Наплюй на ту нічну шахту. Не йди сьогодні до роботи, а ходи зо мною до Ганки. Тут справа важніша.

Іван вагався хвилину.

— Ні, бабо! Тепер вже пізний вечір. Чого мені до Ганки? А завтра я, скоро по роботі, прийду й поміркуємо, що робити далі. Ну, але скажіть, як і що ви дізналися від неї.

— Та що,—мовила баба,—вчорашньої ночі вона не могла заснути ані на волосок. Мучилася так, що не дай Господи. А нині рано дивлюся на неї—лежить як із хреста знята, тільки очі свіляться.

— Ганко,—кажу їй,—може тобі покликати попа?

Вона аж відкинулася, мов би що вкусило її.

— Попа? По що?

— Та по що, небого! Адже бачиш сама, що тобі не довго на світі гуляти. Треба душу очистити.

— Ні, не хочу,—мовила вона.—Мені буде ліпше, я вийду з того.

— Ей, дівонько, не жартуй з Богом! Не говори так і не дури себе. Я бачу, що не довго вже твого на світі. Піду, покличу его-мостя.

— Ні, не треба,—відповіла вона.—Як буде треба, так сама скажу. Не виходьте нікуди, я засну трохи.

— Тільки вона що задрімала—як не заверещить—як не кинеться.

— Ой, лізе, лізе! Ой, простягає руки! Ой ловить мене! Держить! Не пускає! Ой, ой, ой! Рятуйте! Бабо, рятуйте!

І віскочила з постелі, причепилася до мене, вся тремтить як трепетів лист, а все озираться по-за себе і кричить, вищить, мов перелякана дитина.

— Та Дух святий з тобою!—кажу їй та й хрещу,—та хто там лізе? хто тебе держить?

— Та вона, вона! Хіба не бачите! Адить, рука зовсім обгнила, сама кість, а держить, мов у кліщах!

— Бог з тобою, Ганко! Що тобі? Кого ти бачиш?

— Та вона, вона! Фрузька!

— Що за Фрузька?

Але вона вже затялася. Тремтить уся, ту-

литися до мене, але слова більше з неї не видобудеш. Якось я її заспокоїла, положила на постіль, розговорюю, балакаю, а тут у мене в голові починають мов якісь нитки навязуватися, починає робитися ясно. Вже я її сюди й туди приговорюю. Зварила її трохи мяса, нагодувала. Лежить вона й не пускає мене від себе.

— Сидіть! Не покидайте мене! Говоріть, щоб я не заснула, бо боюся, що скоро засну, то знов вона тут буде.

— Та чим вона тобі така страшна?—питаю її.—Що вона може зробити тобі?

— Ой, бабонько! Ой голубонько! Як би ви знали, яка вона страшна! Вся кров у мене льодом стинається! Не можу дивитися на неї, а мушу. Щось мов приковує мої очі до неї.

— Значить, ти її маєш на душі, Ганко? Мовчить.

— Признайся, небого!—кажу гостро.—Видиш, ти гадала, що утаїш усе. І що тобі з того, що утаїла перед людьми, коли ж бо Бог усе знає. Бачиш, він діткнув тебе пальцем, і що з тебе нині? Адже ж хоч би тебе були повісили на шибениці, то не було б і десятої частини тої муки, що ти перетерпіла досі.

Вона слухала, слухала, а далі як не розплачується. Як мала дитина, ридала.

— Ой, бабонько! правда ваша! Ой, я ока-
янна! Ой, я проклята! Я її збавила віку. Вона
ослабла, впала на мої руки, а я її безпам'ятну
кинула в яму. Я думала, що ніхто не буде зна-
ти про се, що Іван візьме мене за жінку.. Ой,
бабусенько, радьте, що мені робити...

У Івана мороз пішов по-за шкурою при
сих бабиних словах. Він був мов розбитий. У
його тямці живо ставали події того вечора, роз-
ставання з Фрузею, ніч проведена з Ганкою
в коморі, її тодішній неспокій. Він пригадав
собі навіть Ганчині слова, що вона „боїться
її“, й тільки тепер йому зробилося ясно. При-
гноблений важкими почуттями, він зітхав і ше-
потів раз-по-разу: „Боже, Боже“!

А баба оповідала далі Ганчині признання:
в котрім місці вона вкинула Фрузю в яму, як
потім щось гонило її на се місце затирати слі-
ди, й як при тім мало не доглянув її хтось із
ріпників, як її Фрузя почала на сон набивати-
ся, як ти, Іване, зробився їй немилим і нена-
висним.

— Ну, і що ж вона робить тепер?—перервав
Іван бабине оповідання.

— Виплакавшись заснула. І вже не зрива-
лася зо сну, спить спокійно. Я посиділа коло
неї, а тепер подумала, що добре буде сказати

тобі се все. Порадь мене, небоже, що робити далі?

— Іван слухав мов остовпілий. У його в середині переверталось щось, кричало щось мов жаль, мов тяжкі докори, мов почуття якоїсь вини.

— Або я знаю що робити,—промовив він глухо. Треба б комусь дати знати. Адже то страшна річ.

— То може б піти до вйта?

— Підіть, підіть,—мовив Іван живо, хапаючися за бабині слова.

— Та може б ти пішов зі мною? Я чогось боюся.

— А чого ж мені з вами йти? Ще на мене підозріння кинуть. Ні, йдіть самі. Я там навідаюся завтра, скоро тільки вийду з роботи. Ідіть, ідіть!

Баба не мовила нічого більше, перехрестилася й пішла.

XVI.

Наближаючися до кошари, в котрій робив, Іван здибав касіра Мендля. Сей ішов кудись, розмовляючи з якимсь ріпником із чужої кошари.

— Добрий вечір, Іване,—мовив Мендель.— Ідете до роботи?

— Іду—мовив Іван ледве тямлячи, хто що говорить до нього.

— А завтра відходите?

— Відхожу.

— Ну, ну, як собі знаєте. Гроші маєте готові.

Іван, не мовлячи нічого більше, пішов до кошари. Мендель розмовляв далі з ріпником, що від завтра мав стати до роботи в тій самій ямі, замість Івана.

— Тут вам буде добре!—говорив Мендель. Я не такий жид, щоб хотів чиеїсь кривди. Спитайте ось сього самого Івана. Він пару разів навіть грошей при виплатах не брав від мене, а складав, поки не набереться чи 50, чи 100 ринських, а потім брав разом. Ади, він завтра відходить. Знаєте, куди? На своє власне господарство!..

— На своє власне?—дивувався ріпник.—Та де у нього господарство? Давно пропустив!

— Давно пропустив, а тепер відкупив. Власне вчора взяв сотку, щоб заплатити останню частку жидові, а завтра вертає до свого села, покидає нас на завше. А хто його нарадив на се? спитайте його самого! Мендель, не хто инший!

В тій хвилі з кошари почувся крик, по-

тім гупання кроків. Робітник, що був при корбі, надбіг вуличкою і кричав задихавшись:

— Пане касір! Пане касір!

— Що там таке?—окликнувся Мендель.

— Ходіть до кошари! Борше! Борше!

— Та що там таке?—ледве промовив Мендель і, не чекаючи відповіді, почав бігти до кошари. Свіжо нанятий ріпник побіг за ним.

— Ну, що сталося?—не то пошепки, не то захрипим голосом запитав Мендель робітника, коли порівнявся з ним.

— Якесь нещастя!

— Що за нещастя?

— Ой, сам не знаю! Ходіть до кошари, самі подивитесь! Ой, Господи, душі в мене нема! Ще такого й не чував, і не видав.

Не розпитуючи далі, всі три побігли до кошари. Там було зовсім темно, тільки одна дротяна лампа слабо освічувала середину дощаної буди. Робітник від млинка стояв над ямою й торгав линву, що зовсім вільно звисала з валу.

— Ну, що таке сталося?—Говори,—промовив Мендель, озираючись довкола, немов шукаючи того, що так перестрашило робітників.

— Линва урвалася.

— Що? Як то може бути?

— Або я знаю! Дивіться самі!

Робітник, що стояв над ямою, знов поторгав за ливу, замахав нею й вона мов батіг билася об дощані стіни ями.

— Ну, а Іван? де Іван?

— У ямі.

— Як то в ямі? Спустився на місце?

— Ну, то певно, що на місці, але неживий. Адить, ледві десять метрів ливви розкрутилося.

— Та як же то було? Що? Куди? Говори за порядком,—говорив Мендель, усе ще не можучи розуміти, що сталося.

— Ой, Господи! Та хіба ж я знаю, чи розумію, що сталося? Іван прийшов, привязався, я й почав спускати його в долину. Кручу, кручу, аж на-раз на десятім метрі чую—оттак як би в пальці тріс—і на корбі зробилося легко. І в тій самій хвилині в ямі тільки гур-гур-гур! І один страшний крик—і тихо. Ось і все. Урвалася ливва, а Іван гримнув аж на дно, на 40 сажень.

Мендель, немовлячи нічого, почав рвати на собі пейси і бігати по кошарі, мов божевільний.

— Ай, вай! Ай, вай! От клопіт! От клопіт-От цурес! Алеша! Може він ще живий! Слухайте, Митруню,—він обернувся до новонаятого ріпника,—як гадаєте, може він ще живий?

— Та то може бути. Адже ж на дні каміння нема?

— Ні, глина.

— Ну, коли не впав на дзюбак, *) або не розбив собі голови по дорозі, то може бути живий.

— Але чути було б крик, стогнання,—закинув робітник від корби.

— Міг зомліти, заглушитися,—мовив Митро.

— Лізьте, Митруню! Бодай ви здорові були! Лізьте, може ще виратуєте його.

— Та я б поліз,—мовив Митро,—але що ж то за линва у вас, що урвалася під ним?

Він наблизився до ями, взяв за линву, котрої кінець звисав на які два метри вниз у ямі, підняв його і почав розглядати при світлі лампи. Се був старий ріпник і розумівся на роботі, але він тут став, як теля перед новими воротами. Такої штуки він ще не бачив. Він довго озирає линву в тім місці, де вона перервалася, мацає пальцями, призирає їй до світла, і все хитає головою, немов не міг зрозуміти чогось. Мендель тривожними очима, весь блідий і з завмерлим серцем, слідив за кожним його рухом.

*) Дзюбак— кирка.

— Не розумію! Ніяк не розумію, що сталося тій ливні. Як вона могла перерватися?

— Може проржавіла?—несміло мовив Мендель.

— Та на се воно мусить вийти, бо як би навмисне була протята, то було б видно, був би гладкій перекрій. Мусіла проржавіти.

— Ай вай! Стара ливна. Треба було перемінити,—сквапливо підхопив Мендель.—Ой, Господи! Так мене щось нині рано мов за плече торкало: „Мендель, переміни сю ливну“! Та потім я подумав собі: „Ну, в п'ятницю я не буду переміняти. Прийде неділя, то перемінімо“! А тут на тобі! Ну, хто ж його знав, що вона не видержить!

Але Митро все ще оглядав ливну і хитав головою.

— Слухайте, Мендель! То не може бути! Вона якось не спроста перержавіла. Дідько їй перержавіє. У мене в селі оборіг, він уже п'ять літ на такій ливні держиться. І дощ її мочить, і сніг на неї йде, і ржавіє не так, як тут, а проте держиться досі. Та й то оборіг—не то, що один хлоп!..

— Ну, Митруню, але там вона стоїть собі спокійно, а тут день і ніч, то скручується, то розкручується. А від того дріт найборше тріскає.

— Та се правда,— мовив, подумавши, Митро.— Але була б тріскала потрохи, один скрутець, другий, третій.. А тут усі нараз. Негладко, а так мов би—прости Господи—миша перегризла. Агі! Ще чоловік як жие, не видав такого...

Тим часом Мендель приніс із магазина свіжу ливву, її навинули на вал, і Митро, прилагодившись до спуску, пішов до ями. За якої пів години витягли обох—Митра й Івана. Іван мав поломані обидві ноги й голову розбиту об цямрину. Він мабуть і не долетів живий до дна.

XVII.

Другого дня досвіта бориславський вїйт—тоді ще вїйтом був селянин—з присяжними і двома жандармами прийшли до тої комірки, де жила Ганка. Вона ще спала,— по довгих безсонних днях і ночах перший раз спала глибоким, майже мертвецьким сном. Баба відчинила двері, всі ввійшли, та зирнувши на трупяче, висохле Ганчине лице, зіссане страшною внутрішньою мукою, не мали серця будити її.

— Ну, ну, нехай спить,—мовив стиха вїйт.— Ми подождемо на дворі.

— Ну, їй не багато належиться від людей,— мовив один жандар.

— Пан Біг не ждав на людський суд. Сам осудив і сам покарав її,—додав другий.

Скоро вони вийшли, Ганка збудилася.

— Ви тут, бабо?—мовила вона.

— Тут, небого, тут.

— Чи мені снилося, чи тут був хтось?

— Та хто б мав бути.

— Мені здавалося, що якісь хлопці... шан-дарі.

— Та були, сирото...

— За мною?—мовила Ганка, піднімаючися.

— За тобою.

— Знають усе?

— Знають.

Ганка довгим поглядом зирнула на бабу, а потім простягла до неї свою суху руку.

— Дякую вам, бабо,—мовила вона.—Я вже сто раз—не раз—хотіла зібратися, піти і признатися до всього, та ніколи не могла здобутися на відвагу. А тепер уже по всьому. Тепер я спокійна.

І вона з тяжкою бідою зволіклася з постелі. Баба допомгла їй убратися.

— Ну, а тепер покличете їх.

Увійшов війт з присяжним, увійшли шан-дарі.

— Ну, що ти, небого,—мовив війт,—хора?

— Хора.

— Маєш сказати нам щось?

— Маю.

І вона спокійно оповіла події того вечора. Один шандар записував. Потім її повели на місце злочину. Гаками повитягали з ями по куснику розгніле тіло нещасної Фрузі й перенесли його до трупарні, а Ганку посадили на віз і відвезли до Дрогобича, до судового арешту. Там вона не дождалася навіть першого протоколу.

А шандари по тім однім випадку мали зараз другий. Їм донесли, що в недалекій кошарі урвалася лива під робітником, сей упав у яму і забився. Треба було оглянути місце, оглянути трупа, переслухати свідків...

— Щось мені не подобається сей випадок,— мовив один шандар, молодий, до старшого.

— Жидівська необережність. Лива перержавіла.

— Чи нема тут чогось гіршого? Те, що говорить Митро про гроші...

— То що ж думаєш, що тут якийсь злочин? Що се навмисне хтось перервав ливу?

— Дуже може бути. Ті гроші—се може бути причина. Касір каже, що він узяв від нього гроші, а їх при нім нема.

— Пошукаємо в його помешканню.

Але в помешканню, то б то в тім шинку,

де ночував Іван разом з кількома іншими ріпниками, ніхто ні про які гроші не знав і не чув. З допиту дізналися шандарі, що раз давніше у Івана вкрадено гроші і відтоді він не носив їх при собі і ховав так, щоб ніхто не знав де. З другого боку Менделеві зізнання, про те що Іван посилав гроші за куплений ґрунт нотареві до Дрогобича, потвердив нотар телеграфічно, а друге зізнання, що останніх 100 ринських Іван узяв ще день перед тим, потвердив Митро на стільки, що чув, як Мендель мовив Іванові: „Гроші маєте готові“, а Іван на се потакнув головою. Значить, узявши гроші, Іван мусив сховати десь їх, щоб забрати з собою. А коли так, то яку хто мав причину дибати на його життя?

На тім справу й закінчено, тільки Менделя за недогляд і вживання перержавілої ливни покарано 20 гульденами грошової кари.

Івана поховали в одній ямі з останками тіла його Фрузі.

З М І С Т.

	стор.
Вівчар	5
Ріпник	19

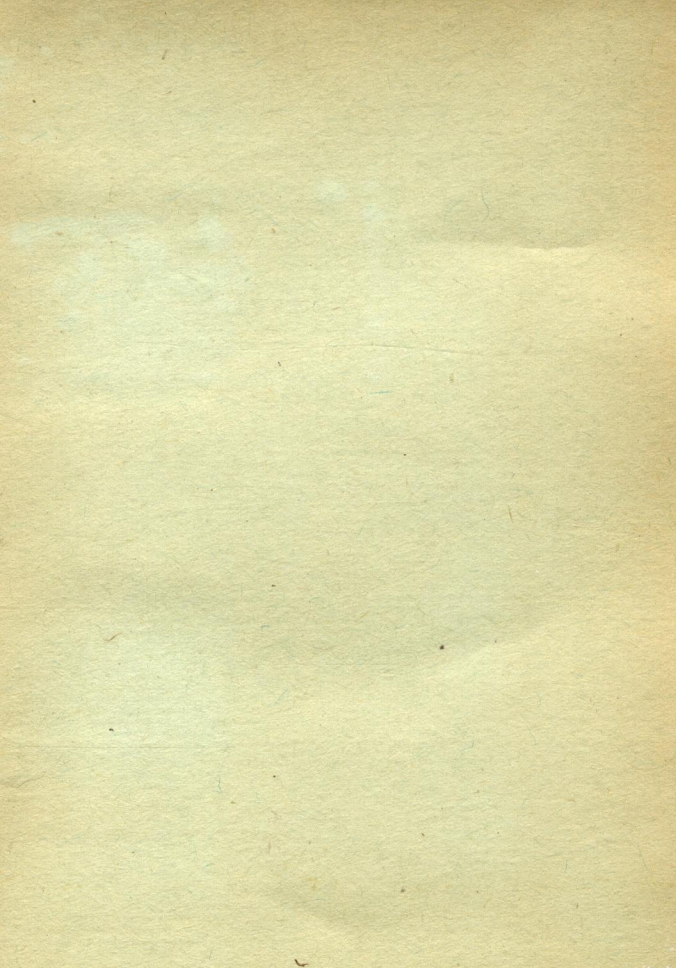
31.885

Ф $\frac{I}{B-411}$

1920

ЦІНА 35 КАРБ.

31.885

$\Phi \frac{I}{B-411}$

